

MÉG EGYSZER A MONDAT INTONÁCIÓJÁRÓL
ÉS HANGSÚLYOZÁSÁRÓL

1. Varga László Vélemények a magyar mondat hangsúlyozásáról — avagy Brassai és a többiek (Varga 1986) című cikkének a következő a gondolatmenete: a Brassai Sámuel javasolta hangsúlyozási szabályok (Brassai 1863-65, 1888, 1889) a magyar mondat hangsúlyozási lehetőségeinek csupán a töredékét képesek előállítani, s ellentétesek az elmúlt száz év szakirodalmának megállapításaiival; az általam a magyar mondat hangsúlyozásáról írottak (É. Kiss 1978a, 1981a, 1981b) „minden ponton tökéletesen megegyeznek” Brassai véleményével; következésképp rájuk is ugyanaz áll, mint Brassai álláspontjára.

E hozzászólásomban Varga László érvelésének mindkét premiszóját módosítani szeretném. Egyrészt arra fogok röviden rámutatni, hogy — noha mondattani írásaimban nem törekedtem a magyar mondat hangsúlyozási és intonációs rendszerének feltáráására —, idevágó megjegyzéseim jóval árnyaltabbak Brassai álláspontjánál. Másrészt azt szeretném bebizonyítani, hogy jóllehet Brassainak a mondathangsúlyozásról és intonációról való nézetei valóban nem tükrözik a magyar mondat hangsúlyozási és intonációs lehetőségeinek gazdagságát, helyesen jellemzik a magyar mondat hangsúlyozási és intonációs alaptípusát, jól ragadják meg a magyar mondatok túlnyomó többségének mögöttes (underlying) fonológiai szerkezetét. E következtetéseimet a magyar intonáció grammatikai-kommunikatív funkciójának generatív fonológiai keretben való vizsgálatára alapítom. Ennek során Varga (1981a, 1981b, 1982, 1983, 1986) számos megfigyelését hasznosítom; más megfigyeléseit vitatom. Ugyancsak vitatni fogom Barabás et al. (1985) és Prószéky et al. (1984) fő tételét is.

2. Varga (1986) a következőképpen reprodukálja mondatfonológiai megjegyzéseimet: a magyar mondat választható topicra és kötelező commentre tagolódik. A topic hangsúlytalan; az egyetlen mondathangsúly vagy főhangsúly a comment első fő összetevőjére: a fókuszra, vagy fókusz hiányában az igére esik. A commentnek az ígét követő fő összetevői aszerint viselnek másodlagos hangsúlyt, vagy hangsúlytalanok, hogy új vagy ismert információt közölnek-e.

Valójában csak a magyar mondat szerkezet legkorábbi, „legdurvább” megközelítések szorítottam e vázlatos megjegyzésekre. E leegyszerűsített séma azt a célt szolgálta, hogy segítsen megkülönböztetni az egy-egy szóhoz rendelhető különféle szintaktikai szerkezeteket - például (1a)-t és (1b)-t:

(1a) [_TJancsi] [_C'szereti Juliskát]

(1b) [_C[_F'Jancsi] szereti Juliskát]

A mondatok egyre több típusára kiterjedő vizsgálódásaim, valamint a szakirodalom, nem utolsósorban például Varga (1981a, 1981b, 1983), Hetzron (1980), Kozma (1976), Kozma-Szende (1981), Szabolcsi (1980), és főleg Hunyadi (1981, 1983) azonban hamarosan álláspontom módosítására késztek. Így például világossá vált, hogy a progresszív mondatok commentjében minden fő összetevő egyformán erős hangsúlyt visel; vagy hogy több egyformán erős hangsúlyt találunk a többszörös ellentétezt kifejező mondatok commentjében is — ezért a comment első fő összetevőjét É. Kiss (1984a)-ban, (1984b)-ben és (1985)-ben már csak főhangsúlyosként jellemzem, de nem tartom a mondat egyetlen főhangsúlyos elemének.

Amikor az úgynevezett összefoglaló értelmű kifejezéseket is megpróbáltam beleilleszteni az általam javasolt mondatmodellbe, kitűnt, hogy a fókusz előtt az univerzális kvantort tartalmazó, vagy *is*-sel módosított kifejezések kötelezően, a pozitív kvantort tartalmazó kifejezések pedig választhatóan szintén a fókusz hangsúlyával egyenértékű főhangsúlyt kapnak. E jelenséget kezdetben fókuszkettségnek neveztem (É. Kiss 1978b). Hunyadi (1981) megfigyelései azt is világossá tették, hogy az ilyen kvantifikált kifejezések az ige után is viselhetnek főhang-

súlyt — attól függően, hogy az ige előtti operátorokhoz képest kis vagy nagy hatókörűek-e. A kvantifikált kifejezések hangsúlyozásának, mondatbeli pozíciójának és hatókörének összefüggéseit külön tanulmányban is megvizsgáltam (É. Kiss 1984a), valamint (1984b 2.3. fejezet és 1986).

A Varga László által kontrasztív topicnak nevezett kifejezéseket sem sorolom a hangsúlytalan, T pozícióban álló kifejezések közé; ellenkezőleg, É. Kiss (1984a,b)-ben azt bizonyítom, hogy baloldali diszlokációban állnak, azaz a szintaktikai mondatkategória (\bar{S}) határán kívül foglalnak helyet, következésképp önálló intonációs kifejezést alkotnak.

3. Ahhoz, hogy megmérhessük, hogy a Brassaitól megfogalmazott, és korábbi munkáimban általam is javasolt, s a nem progresszív, nem többszörösen ellentétező, kvantort és baloldali diszlokációban álló kifejezést nem tartalmazó mondatokra újabb munkáimban is fenntartott hangsúlyozási szabályok mennyit érnek, s mi a jelentőségük a Varga (1986) által idézett, Brassai-val vitatkozó nézeteknek, tekintsük át a magyar mondat intonációjának és hangsúlyozásának grammatikai-kommunikatív aspektusait. (Nem foglalkozunk tehát az intonáció és hangsúlyozás emotív funkciójával.)

A generatív nyelvelmélet szellemében, melynek alaptétele, hogy a nyelvek működését azonos fő törvényszerűségek határozzák meg, kiindulásként Selkirk (1984) angol és német anyagon felállított, az intonáció grammatikai-kommunikatív funkcióját elemző elméletét fogom használni.

Selkirk (többek között Bolingerre és Schmerlingre támaszkodva, másokkal, például Liebermannal és Pierrehumberttel vitatkozva) az intonáció elsődlegességét bizonyítja a hangsúlyozással szemben (Bolinger 1972, Schmerling 1974, Lieberman 1975, Lieberman és Prince 1977, Pierrehumbert 1980). Megmutatja, hogy egy adott mondathoz rendelt intonációs dallamból, a mondat szintaktikai szerkezete alapján az adott nyelv hangsúlyszabályai segítségével (például az angolban a Nuclear Stress Rule-lal, mely a kifejezések jobb szélső tartalmas szavára teszi a legerősebb hangsúlyt) egyértelműen levezethető a mondat hangsúlyszerkezete. Fordítva viszont ez nem áll; a mondat hangsúlyszerkezetéből nem vezethető le a mondat intonációs dallama.

Selkirk a mondatok intonációs dallamának leírásában a Pierrehumbert kidolgozta autoszegmentális intonációelméletet használja (Pierrehumbert 1980). Az intonáció leírásának egysége az intonációs kifejezés. Egy mondat egy vagy több intonációs kifejezésből áll. Csak szemantikai egységet képező mondatszakasz alkothat önálló intonációs kifejezést. Az intonációs kifejezés legkisebb egységei a hangok (tones); ezek kétfélék lehetnek: magasak és alacsonyok. (Pierrehumbert elveti az intonációs dallam 'eső' és 'emelkedő' hangokkal való jellemzését, például Clark (1978) és Bing (1979) elméletét. Megmutatja, hogy egy 'eső' és 'emelkedő' hangokon alapuló intonációs rendszer szükségképpen megoldhatatlan empirikus problémákat is felvet.)

Az intonációs kifejezés az angolban háromféle dallamrészből épül fel: az intonációs kifejezés első és utolsó szótagjára eső határdallamrészből (boundary tone), a záró határdallamrészt megelőző ún. kifejezés nyomatékból (phrase accent), valamint a hangsúlyos szavak lehangsúlyosabb szótagján megjelenő, tetszőleges számban előforduló ún. magassági nyomatékból (pitch accent). A magassági nyomaték informálisan úgy jellemezhető, mint az intonációs kifejezés dallamvonalának (alapfrekvenciájának) lefelé vagy felfelé való jellegzetes kiugrása. Az ilyen hangmagasság-változást érzékeljük főhangsúlyként — függetlenül attól, hogy párosul-e például a hangerő megnövekedésével. (E felfogást, azaz a hangmagasság-változásnak a hangsúly kulcsingereként való felfogását Kálmán-Kornai (1985) ismerteti bővebben.)

Íme tehát a jól formált angol intonációs kifejezés szerkezete:

(2) (határdallamrész) magassági nyomaték* kifejezés nyomaték határdallamrész

(A zárójel az általa körülvevett elem nem kötelező voltát jelképezi; a * szimbólum pedig az előtte álló elem tetszőleges számban való előfordulásának jele.) A határdallamrész, valamint a kifejezés nyomaték egyetlen — magas (M) vagy alacsony (A) — hangból áll. A magassági nyomatéket egy vagy két hang alkotja. Az angolban például az alábbi magassági nyomaték típusok lehet-

ségesek: A; M; A⁺M⁻; M⁻A⁺; A⁻M^{*}, M^{*}A⁻; M^{*}M⁻. (Az összetett magassági nyomaték típusokon belül a * jel a magassági nyomaték hangsúlyos, a - jel pedig a hangsúlytalan elemét jelöli.)

Az intonációs kifejezés első és utolsó szótagjára eső hárdallamrész, valamint a kifejezés nyomaték nyilvánvalóan az angol intonációs kifejezés specifikumai; s csak az angolra jellemző a magassági nyomaték fajták fenti listája is. Maga a magassági nyomaték mint az intonációs kifejezés lényegi eleme azonban minden bizonnyal univerzális. (Selkirk elméletében egyébként csak a magassági nyomatékknak van grammatikai-kommunikatív funkciója; s annak is csak egy-egy szón való megléte vagy hiánya játszik szerepet; milyensége nem.)

A magyar intonációs kifejezésben is minden prominensnek, főhangsúlyosnak érzett szónak magassági nyomatékot tulajdonítunk. A magassági nyomatékot viselő szavak főhangsúlya természetesen nem lesz teljesen egyformán erős. Hadd vessem fel azt az intuitív, később eszközfonetikai mérésekkel is ellenőrizendő hipotézist, hogy a magyarban az angol kifejezések hangsúlyozását meghatározó Nuclear Stress Rule-nak épp az ellentettje működik. Míg az angol kifejezésekben a magassági nyomatékot viselő összetevők közül a jobb szélső hangsúlya a legerősebb, a magyar kifejezésekben a bal szélső összetevőé. A következő, ciklusról ciklusra újra meg újra végbemenő hangsúlyozási szabályt feltételezzük tehát:

(3) Magyar központi hangsúlyszabály

$$V \rightarrow [1 \text{ hangsúly}] / \# \# X \left[\frac{\quad}{1 \text{ hangsúly}} \right] Y \# \#$$

Feltétel: X nem tartalmaz [1 hangsúly] jegyű magánhangzót.
 [Olvasd: Egy kifejezés bal szélső főhangsúlyt viselő magánhangzójának hangsúlyfokozatát növelj meg eggyel!]

A szabály működését először a (4) alatti, két összetevőből álló kifejezéseken figyeljük meg. Szándékunk szerint ezek mindkét összetevője magassági nyomatékot, következésképp főhangsúlyt visel, azaz a kiinduló hangsúlyszerkezetben mindkét összetevő hangsúlyos szótagja a legerősebb, 1-es hangsúlyfokozatot kapja. A központi hangsúlyszabály a kifejezések első össze-

tevéjének hangsúlyát megnöveli eggyel, ami abban nyilvánul meg, hogy az első összetevő továbbra is [1 hangsúly] jegyű, azaz a legerősebb hangsúlyfokozatú marad, s a második összetevő hangsúlya hozzá képest egy fokozattal csökken.

(4) három lány;	az igazgató lánya ;
1 1	1 1
→ [1 2]	→ [1 2]
nagyon ügyesen;	a széken ülve;
1 1	1 1
→ [1 2]	→ [1 2]
a fiára büszke;	Kovács István;
1 1	1 1
→ [1 2]	→ [1 2]

Mint később látni fogjuk, természetesen e kifejezések bármely összetevője főhangsúly nélkül - azaz, intonációs szinten magassági nyomatók nélkül - is maradhatott volna, ha a kontextusból már ismert vagy a szituációból megjósolható, tehát tematikus (nem rematikus) információt közöl. Az ilyen magassági nyomatók, illetve főhangsúly nélküli összetevő nem játszik szerepet a központi hangsúlyszabály működésében, hiszen nem tartalmaz [1 hangsúly] jegyű magánhangzót¹. Tekintsük például az (5)-ös mondat *Kovács István* kifejezését:

(5) Nem Kovács Péter keresett, hanem Kovács István.

A *Kovács István* kifejezés első összetevőjére nem esik magassági nyomatók, illetve főhangsúly; az *István* a kifejezés bal szélső főhangsúlyos összetevője; ezért a központi hangsúlyszabály az *István* főhangsúlyos magánhangzóját jósolja a kifejezés leghangsúlyosabb magánhangzójának. Azaz:

(6) Kovács István²

[1]

Összetettebb kifejezésekben a központi hangsúlyszabály ciklikusan működik. A *Molnár Ferenc utolsó színműve* kifejezésben például háromszor alkalmazzuk:

(7) Molnár Ferenc utolsó színműve

1	1	1	1	
		[1	2]	
[1	2]			
[1	3	2	3]	

Íme a *kertben játszó gyerekekre felügyelő nagymama* kifejezés hangsúlyszerkezetének levezetése:

(8) a kertben játszó gyerekekre felügyelő nagymama

1	1	1	1	1	
[1	2]				
[1	3	2]			
[1	4	3	2]		
[1	5	4	3	2]	

Véleményem szerint az eredményül kapott hangsúlyszerkezet adekvátan tükrözi a kifejezés ejtés módját.

Mint hogy a mondatban egymásra épülő kifejezések száma nincs korlátozva, a központi hangsúlyszabály – az angol Nuclear Stress Rule-hoz hasonlóan – egy mondaton belül elvileg akárhány hangsúlyfokozatot megállapíthat. Természetesen nem valószínű, hogy akár egy-két tucat különböző hangsúlyfokozatot is valóban meg tudunk különböztetni – ezért, mint Kálmán László és Varga László (személyes közlésben) felhívták figyelmemet, egy olyan szabályt is fel kell tételeznünk, mely a központi hangsúlyszabály megadta hangsúlyszerkezetet, amennyiben az túllép egy bizonyos bonyolultsági fokot, perceptuálható hangsúlyszerkezetre képezi le. E szabály mibenlétének megállapítása a további kutatások feladata lesz.

Visszatérve Selkirk elméletére, ez a Pierrehumbert (1980) kidolgozta eszköztárral funkcionális szempontból elemzi az intonációt. Selkirk az intonációnak kétféle jelentést: expreszszív, valamint a mondatok grammatikai értékét is befolyásoló

kommunikatív (vagy fókusz-) jelentést tulajdonít. (A magyarban az intonációnak a fókusz-jelentés kifejezésén túl egyéb grammatikai funkciói is vannak: tükrözi a mondatok logikai szerkezetét, azaz az operátorok hatókörét, s mutatja a mondatok állító-kérdő-felkiáltó értékét is.) Selkirk elmélete az intonáció kommunikatív jelentésével foglalkozik; azt vizsgálja, hogy hogyan határozza meg az intonáció a mondat fókusz-szerkezetét.

A mondat fókusz-szerkezetének feltárásához az alábbi, úgynevezett alap fókusz szabály szolgál kiindulásul:

(9) Alap fókusz szabály

Az olyan konstituens, melyhez magassági nyomatékat rendelünk, kommunikációs fókusz.³

Selkirk elméletének specifikuma, hogy több kommunikációs fókusz egymásba ágyazódását is megengedi a mondatban. Pontosabban azt feltételezi, hogy egy konstituens kommunikációs fókusz volta bizonyos feltételek teljesülése esetén a konstituenst magába foglaló kifejezést is kommunikációs fókusszá teheti. E feltételeket a kifejezés fókusz szabály adja meg:

(10a) Kifejezés fókusz szabály

Egy összetevő akkor lehet kommunikációs fókusz, ha

(i) vagy (ii) vagy mindkettő fennáll:

(i) a kifejezés fejét alkotó összetevő kommunikációs fókusz

(ii) a kifejezés fejének a kifejezésen belül található valamely argumentuma kommunikációs fókusz

Előre is jelezzük, hogy Selkirk kifejezés fókusz szabályának (ii) kikötését a magyar nyelv fókusz szerkezetének leírásához módosítani fogjuk. (10a) helyett az alábbi kifejezés fókusz szabályt alkalmazzuk majd:

(10b) Kifejezés fókusz szabály

Egy összetevő akkor lehet kommunikációs fókusz, ha

(i) vagy (ii) vagy mindkettő fennáll:

- (i) a kifejezés fejét alkotó összetevő kommunikációs fókusz
- (ii) a kifejezés fejének a kifejezésen belül található valamely argumentuma vagy módosító eleme ('specifier'-je) kommunikációs fókusz

Igei fej esetén (10b) ugyanazt az eredményt adja, mint (10a) — legalábbis a magyarban, ahol az alany is argumentuma az ige-
nek (É. Kiss 1985). Mind (10a), mind (10b) a szabad határozókat zárja ki a mondat azon tartalmas fő összetevői közül, melyek kommunikációs fókusz volta az őket magába foglaló kifejezést is kommunikációs fókusszá teheti. Az NP-n, AdjP-n, AdvP-n belül viszont (10a) és (10b) különböző predikciókat tesznek. (10b) akkor is megengedi a kifejezés fókusz szabály alkalmazását, ha a főnévnek determinánsa, melléknévi vagy birtokos jelzője, a melléknévnek vagy határozószónak pedig fok-mértékhatározója kommunikációs fókusz. Mint látni fogjuk, a magyarban (10b) predikciói teljesülnek.

Selkirk elméletében a mondat fókusz szerkezetét a mondat felszíni szerkezetén jelöljük, mégpedig úgy, hogy a felszíni szerkezetnek a (9)-es és (10)-es szabályok által kommunikációs fókuszként elemzett összetevőihöz az *f* szimbólumot rendeljük. E fókusz szerkezetet az alábbi szabály segítségével interpretáljuk:

(11) $f(\text{argumentum}) \longleftrightarrow \text{új információ}$

Figyeljük meg a három szabály működését egy angol példán!

(12) John gave Mary a 'book'.
John adott Marynek egy könyvet.

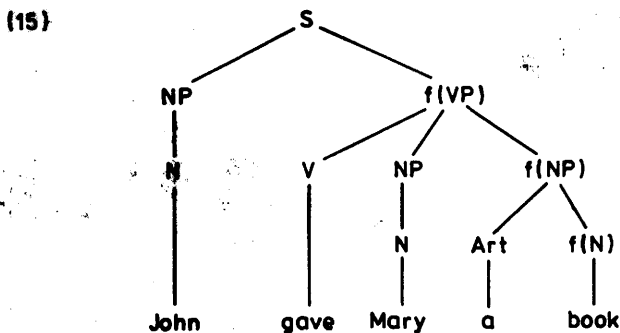
A mondat szavai közül a *book* 'könyvet' magassági nyomatékot visel, ezért a (9) alatti alap fókusz szabály kommunikációs fókusznak nyilvánítja. Minthogy a *book* főnevet magába foglaló NP-nek a feje kommunikációs fókusz, (10) értelmében az NP maga is kommunikációs fókusz lesz. Valóban, a mondat adekvát válasz volna a (13)-nak megfelelő angol kérdésre:

(13) Mit adott John Marynek?

Mint hogy az a *book* NP az ige argumentuma, a (10) alatti szabály (ii) pontja értelmében a VP-t is kommunikációs fókuszszá teheti – a mondat tehát a (14)-nek megfelelő angol kérdésre is elhangozhat válaszképpen (feltéve, ha *Mary* már felmerült korábban a diskurzusban, azaz, ha a *Mary* NP nem új információt közöl).

(14) Mit csinált János?

A (9) és (10) alatti fókusz szabályok tehát a (12)-es mondathoz a mondat utolsó szavának magassági nyomatóka alapján az alábbi fókusz szerkezetet rendelik (többek között, hiszen a kifejezés fókusz szabály működése, azaz az NP és VP kommunikációs fókusz-ként való értelmezése nem kötelező):

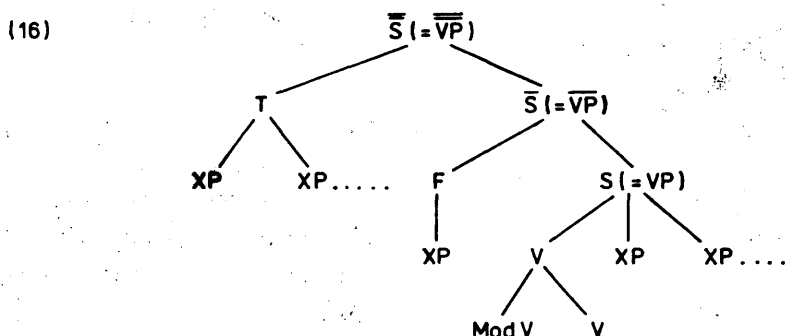

A (15) alatti fókusz szerkezetről a (11) alatti interpretációs szabály a következőket állapítja meg: A *John* és *Mary* konstítuensek a kontextusból már ismert információt közölnek; az a *book* konstítuens viszont új információt. Mint a (10)-es szabályból következik, az ige (mint nem argumentum) új vagy régi információt egyaránt közölhet; e sajátága nem áll korrelációban azzal a ténnyel, hogy visel-e magassági nyomatókat, s ennek következtében kommunikációs fókusz szerepet tölt-e be. Valóban ezt tapasztaltuk: amikor a (12)-es mondattal a (13)-as kérdésre választunk, a magassági nyomatókat nem viselő ige régi informá-

ciót közölt; amikor viszont a (14)-es kérdésre válaszoltunk vele, ugyanaz a hangsúlytalan ige új információt hordozott.

4. Vizsgáljuk meg, hogy milyen intonációs (illetve hangsúlyozási) és interpretációs lehetőségeket engednek meg a Selkirk felállította szabályok a magyar mondat esetében, s ellenőrizzük, hogy a megjósolt lehetőségek egybevágna-e intuíciónkkal.

Tételezzük fel – többek között É. Kiss (1978a, 1984b és 1985) alapján –, hogy a magyar mondat szerkezete a következő:⁴

(A szerkezet nem tartalmazza a kvantifikált kifejezések és a baloldali diszlokációban álló kifejezések pozícióit. Az e pozíciókat elfoglaló kifejezések magassági nyomatéka a mondatnak nem a kommunikációs, hanem a később vizsgálandó logikai szerkezetében játszik szerepet.)

A (16) alatti szerkezetből az következik, hogy a magyar mondatnak: mind a mondat propozíciós komponensének (S-nek), mind pedig S projekciónak (S̄-nak és S̄-nak) az ige a feje. (E feltételezés mellett É. Kiss 1985 sorakoztat fel érveket.)

Elvileg – Selkirk elmélete értelmében – a mondat bármely tartalmas szava esetében választható, hogy kap-e magassági nyomatékat, azaz, hogy kommunikációs fókusz-e, vagy sem. A magyar mondatban azonban a közvetlenül ige előtti, az igekötőt vagy más igemódosítót az ige mögé kényszerítő, elemzésünk szerint F pozícióban álló kifejezés mindig erős hangsúlyt látszik viselni. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy a magyar mondat szintaktikailag is rögzült kommunikatív szerkezete olyan, hogy az F pozíciót csakis kommunikációs fókusz foglalhatja el benne; te-

hát az F pozícióhoz kötelezően magassági nyomatékot kell rendelnünk. Ezt az alábbi filterrel fogjuk elérni:

(17) $*[_{F} XP]_{-m.ny.}$

(17) azt mondja ki, hogy ha az F pozícióban álló kifejezésre egyetlen magassági nyomaték sem esik, a mondat helytelen. A filter javasolt változata nem köti ki az F-ben álló kifejezés magassági nyomatékának helyét vagy számát; tehát például az alábbi lehetőségek mindegyikét megengedi:

(18a) Évát [_Fa 'skandináv 'irodalom] érdekli.

(18b) Évát [_Fa 'skandináv irodalom] érdekli.

(18c) Évát [_Fa skandináv 'irodalom] érdekli.

Kössük ki azt is — egyelőre feltételesen, a megbeszélést későbbre halasztva —, hogy a mondat T pozíciójában nem állhat kommunikációs fókusz; tehát a T pozícióra nem eshet magassági nyomaték. Ezt az alábbi filterrel érjük el:

(19) $*[_{T} XP]_{+m.ny.}$

A mondat S komponensén belül a magassági nyomatékoknak s a velük járó *f* jegynek a tartalmas szavakhoz való hozzárendelése tetszőleges. Az S-en belüli kifejezésekhez, valamint az S, \bar{S} és $\bar{\bar{S}}$ csomópontokhoz a (10)-es szabály (b) változata segítségével rendelünk *f* jegyet. Ha egy argumentum magassági nyomatékot és *f* jegyet visel, a (11)-es szabály értelmében új információként interpretáljuk. Magassági nyomaték és *f* jegy híján az argumentum régi információként értelmezendő.

A Selkirktól átvett, illetve adaptált (9), (10b) és (11) alatti szabályok, valamint az általunk javasolt (17) és (19) alatti filterek a magyar mondatok alábbi intonációs és értelmezési lehetőségeit jósolják meg:

(1) Csak az F pozícióban található magassági nyomatékot viselő összetevő

Pl. (20) [\bar{S} János [\bar{S} [F az 'Akadémiai Kiadónak] [S nyújtotta be a kéziratot]]]

(21) [\bar{S} [\bar{S} [F 'Két 'rendőrautó] [S állt meg a ház előtt]]]

(20)-ban az alap fókusz szabály az *Akadémiai* melléknevet azonosítja kommunikációs fókuszként. A kifejezés fókusz szabály az *Akadémiai*-t magába foglaló NP-hez is hozzárendelheti az *f* jegyet; tehát akár az *Akadémiai* melléknév, akár az *Akadémiai Kiadó* NP értelmezhető kommunikációs fókuszként. Valóban, a (20)-as mondat adekvát válasz volna mindkét alábbi kérdésre:

(22) "János a Gondolat Kiadónak nyújtotta be a kéziratot?"

"Nem, János az 'Akadémiai Kiadónak nyújtotta be a kéziratot."

(23) "János a Valóságnak nyújtotta be a kéziratot?"

"Nem, János az 'Akadémiai Kiadónak nyújtotta be a kéziratot."

(22)-ben a *kiadó* főnév jelzőjére kérdezzük rá; (23)-ban pedig a kézirat János által való benyújtásának helyére; tehát ugyanaz a (20)-as mondat a (22) alatti kontextusban a cselekvés egy argumentumának a jelzőjét, a (23) alatti kontextusban pedig a cselekvés egy argumentumát állítja kontrasztba, illetve emeli a közlés fókuszába.

De hozzárendelheti a (10) alatti kifejezés fókusz szabály az *f* jegyet a (20)-as mondat \bar{S} komponenséhez, sőt a mondategészhez: $\bar{\bar{S}}$ -hoz is, hiszen a kifejezés fókusz szabály alkalmazásának feltétele mind \bar{S} , mind $\bar{\bar{S}}$ esetében fennáll: \bar{S} , illetve $\bar{\bar{S}}$ fejének, az igének egy argumentuma *f* jeggyel bír. Valóban, (20) olyan kontextusban is elhangozhat, melyekben \bar{S} -ra, illetve $\bar{\bar{S}}$ -ra kérdeznénk rá — feltéve, hogy Jánosra és a kéziraatra már történt utalás: vagy explicit megemlítettük őket, vagy felidéztük őket — például Jánost a *kollégák* említésével, akik közül János való, vagy a kéziratot a *projektum* említésével, melynek eredményeképpen a kézirat elkészült. (A (20)-as mondat azért csak olyan kontextusban-szituációban adekvát, melyben a *János* és a *kézirat*

értelmezhetőek ismertként, mert ezek az NP-k nem viselnek magassági nyomatékot, következésképp nincs *f* jegyük sem.)

Az alábbi kontextusban a (20)-as mondat nem kontrasztot fejez ki, hanem *János*-ról mint lélektani alanyról tesz új állítást; az általa végrehajtott cselekvés egészét, tehát a mondat \bar{S} komponensét állítja elének újdonságként, kommunikációs fókuszként.

(24) "Hallom, elkészült János a könyvével."

"Valóban. (János) Az 'Akadémiai Kiadónak nyújtotta be a kéziratot."

De prezentálhatja a (20)-as mondat az általa kifejezett esemény egészét (tehát \bar{S} -t) is újdonságként, kommunikációs fókuszként:

(25) A kollégáim elkészültek a projektummal.

János az 'Akadémiai Kiadónak nyújtotta be a kéziratot.

Ugyanezeket tapasztaljuk a (21) alatti példával kapcsolatban is. A (21)-es mondat F pozíciójában álló kifejezés mindkét szava magassági nyomatékot visel, tehát mindkettő kommunikációs fókuszként funkcionál, ezért külön-külön is kontrasztba állíthatók. Például:

(26) "Úgy látom, három taxi állt meg a ház előtt."

"Tévedsz. 'Két 'rendőrautó állt meg a ház előtt."

Mint a (27) alatti kontextusban megfigyelhetjük, a kifejezés fókusz szabály az F-ben álló NP egészét is kommunikációs fókusszá teheti:

(27) "Mi állt meg a ház előtt?"

"'Két 'rendőrautó állt meg a ház előtt."

A kifejezés fókusz szabály \bar{S} -hoz is hozzárendelheti az *f* jegyet - azaz \bar{S} egésze is közölhet új tényállást. Ehhez még az sem szükséges, hogy a *ház előtt* kifejezés a megelőző mondatban már előfordult legyen, ugyanis a *ház előtt* a kifejezések azon

csoportjába tartozik, az *anyám*-mal, *városunk*-kal, a *miniszter-einök*-kel stb. egyetemben, melyek egy adott szituációban való meghatározott referenciájuk következtében előzetes említés nélkül is topicalizálhatók. Például:

(28) "Mi történt?"

"Két 'rendőrautó állt meg a ház előtt."

A (10)-es kifejezés fókusz szabályból, akár a Selkirk javasolta (a) megfogalmazásból, akár az általam a magyarra javasolt (b) verzióból, az következik, hogy ha az F-ben álló összetevő szabad határozó, akkor csak maga funkcionálhat kommunikációs fókuszként; \bar{S} -hoz és \bar{S} -hoz nem rendelhető *f* jegy. Egy F-ben álló szabad határozó tehát csak kontrasztív, másként szűk fókuszként interpretálható. E predikció is teljesül: például (29) csak a (30a) kontextusban adekvát, a (30b) és (30c) kontextusban nem:

(29) [\bar{S} Péter [\bar{S} [F 'miattam] [S késte le a pécsi gyorsot]]]

(30a) "Ki miatt/miért késte le Péter a pécsi gyorsot?"

"Péter 'miattam késte le a pécsi gyorsot."

(30b) "Mi történt Péterrel?"

*"Péter 'miattam késte le a pécsi gyorsot."

(30c) "Mi történt?"

*"Péter 'miattam késte le a pécsi gyorsot."

Íme egy másik példa:

(31) [\bar{S} A pécsi gyors [\bar{S} [F reggel 'kilenckor] [S siklott ki]]]

(32a) "Hánykor siklott ki a pécsi gyors?"

"A pécsi gyors reggel 'kilenckor siklott ki."

(32b) "Mi történt a pécsi gyorsal?"

*"A pécsi gyors reggel 'kilenckor siklott ki."

(32c) "Mi történt?"

*"A pécsi gyors reggel 'kilenckor siklott ki."

Azt az esetet is vizsgáljuk meg, amikor az F-ben több elemű kifejezés áll, s összetevői közül csak egy visel magassági nyomatókat. Például:

- (33a) Éva a 'skandináv történelemeről írja a disszertációját.
 (33b) Éva a skandináv 'történelemeről írja a disszertációját.
 (34a) 'Két rendőrautó állt meg a ház előtt.
 (34b) Két 'rendőrautó állt meg a ház előtt.
 (35a) Most 'Reagan lányának jelent meg könyve.
 (35b) Most Reagan 'lányának jelent meg könyve.

Selkirk a hasonló angol példapárok elemzésekor azt tapasztalta, hogy míg a (b) mondatok szűk vagy tág kommunikációs fókuszú mondatokként egyaránt értelmezhetők, az (a) mondatokban kizárólag a magassági nyomatékot viselő melléknév, számnév, illetve genitivusi NP funkcionálhat kommunikációs fókuszaként. Többek között e megfigyelés alapján állította, hogy egy kifejezést csak az tehet kommunikációs fókusszá, ha vagy feje, vagy valamely argumentuma, vagy mindkettő kommunikációs fókusz.

A Selkirk kifejezés fókusz szabályában megfogalmazott feltevések a magyarban módosítást kívánnak, ugyanis, úgy tűnik, hogy a fenti mondatpárok (a) és (b) változatai egyaránt értelmezhetők akár szűk, akár tág fókuszúakként. A mondatok szűk fókuszú interpretációja nem kétséges; ezért csak a tág kommunikációs fókuszú, nem kontrasztív jelentésüket fogom kontextussal demonstrálni. Azt fogjuk tapasztalni, hogy jóllehet az F-ben álló NP egyik összetevője nem kap magassági nyomatékot, mert ismert információt közöl, nemcsak hogy az NP egésze, hanem \bar{S} is kommunikációs fókuszaként értelmezhető, mely esetben a magassági nyomatékot viselő elem nem fejez ki szembenállást. (Megfelelő kontextusban természetesen \bar{S} egésze is szerepelhetne kommunikációs fókuszaként.) \bar{S} kommunikációs fókusz:

- (36a) "Hallom, hogy a lányod történelemből aspiráns."
 "Igen, Éva a 'skandináv történelemeről írja a disszertációját."
 (36b) "A lányod skandinavisztikával foglalkozik?"
 "Igen; Éva a skandináv 'történelemeről írja a disszertációját."
 (37a) "A felső szomszédnak megint a rendőrséggel van dolga.
 'Két rendőrautó állt meg a ház előtt."

(37b) "Mi ez a nagy motorbúgás?"

"Két 'rendőrautó állt meg a ház előtt."

(38a) Több amerikai elnök gyermeke is írt apja életéről.

Most (például) 'Reagan lányának jelent meg könyve.

(38b) A Reagan családban többeknek vannak művészi ambíciói.

Most (például) Reagan 'lányának jelent meg könyve.

E példák azt mutatják, hogy a magyar NP esetében egy módosító szerepű összetevő: például számnévi determináns, melléknévi jelző, vagy birtokos jelző *f* jegye is elegendő ahhoz, hogy az NP egésze és az NP-t mint argumentumot magába foglaló kifejezések *f* jegyet kapjanak.

A melléknévi, illetve határozószói csoportot is kommunikációs fókusszá teheti, ha módosító (specifier) szerepű fok-mértékhatározója magassági nyomatékot és így *f* jegyet visel. Az alábbi mondatok például mind értelmezhetők tag fókuszúakként:

(39) "Ez a versenyló mit tud?"

"Nagyon bátran ugorja át az akadályokat."

(40) "Jó volt a moziban?"

"Igen, 'borzasztóan izgalmas filmet láttunk."

(40)-ben a fokhatározó *f* jegye lehetővé teszi az *f* jegynek az AdjP-hez való hozzárendelését; az AdjP *f* jegye pedig megengedi az *f* jegynek az NP-re való kiterjesztését. Minthogy az NP \bar{S} fejének, az igének argumentuma, \bar{S} is kaphat *f* jegyet - ahogy ezt (40)-ben tapasztaltuk.

Mindezek alapján azt javasoljuk, hogy a kifejezés fókusz szabály (10b) változatát alkalmazzuk a magyarban - tehát minden olyan esetben engedjük meg az *f* jegynek egy kifejezéshez való hozzárendelését, ha a kifejezés feje, argumentuma, vagy módosítója *f* jeggyel bír.

(ii) Mind az F, mind az S pozíciókban áll magassági nyomatékot viselő összetevő

Például:

(41) [\bar{S} János [\bar{S} 'Piroskával [S vacsorázott a 'Gundelban]]]

(42) [\bar{S} Péter [\bar{S} 'tavaly [S kapta a 'jó bizonyítványért a biciklijét]]]

A (9)-(11) alatti szabályok e mondattípust is többféleképpen értelmezhetőnek jósolják. Egyrészt a magassági nyomatékot viselő összetevők külön-külön is tekinthetők kommunikációs fókuszoknak. Az efféle több-fókuszú szerkezetet többszörös ellentétezés kifejezésére, vagy többszörös kérdésre adott válaszként használjuk. Például (41) és (42) az alábbi típusú kontextusban funkcionálnának több-fókuszú mondatokként:

(43) "Kivel és hol vacsorázott János?"

"János 'Piroskával vacsorázott a 'Gundelban."

(44) "Péter az idén kapta karácsonyra a biciklijét."

"Tévedsz. Péter 'tavaly kapta a 'jó bizonyítványért a biciklijét."

Másrészt, a kifejezés fókusz szabály értelmében az egész \bar{S} vagy \bar{S} is interpretálható kommunikációs fókuszként, hiszen \bar{S} és \bar{S} olyan kifejezések, melyek fejének több argumentuma is kommunikációs fókusz. Tehát (41) nemcsak a (43) alatti kérdésre volna adekvát válasz, hanem a (45) és (46) alatti kérdésekre is:

(45) "Mit csinált János tegnap este?"

"János 'Piroskával vacsorázott a 'Gundelban."

(46) "Mi történt?"

"János 'Piroskával vacsorázott a 'Gundelban."

A (42)-es mondat \bar{S} , illetve \bar{S} komponense magassági nyomaték és f jegy nélküli argumentumokat is tartalmaz (a *biciklijét*; *János*). Ezek az argumentumok csak ismertként értelmezhetőek; (42) tehát csak olyan kontextusban hangozhat el, melyben például a *bicikli* nem képvisel teljességgel új, váratlan információt; melyben a *bicikli* szó már elhangzott, vagy például már volt szó járművekről. Ha a (42)-es mondat alanya és tárgya ismert is kell hogy legyen, a mondat \bar{S} , illetve \bar{S} összetevője

egészében szerepelhet új információként, kommunikációs fókusz-
ként. Például a (47) alatti kérdésre adott válaszként (42) nem
kettős szembeállítás fejez ki, hanem a topicról: Péter-ről
tesz új állítást.

(47) "Látom, már a fiad is motorizálva van."

"Igen, Péter 'tavaly kapta a 'jó bizonyítványért a bi-
ciklijét."

A (48) alatti kérdésre adott válaszként (42) teljes egészé-
ben új tényállást fejez ki — noha két eleme (a Péter és a bi-
ciklijét) nem váratlanul hangzik fel.

(48) "Látom, már a gyerekeitek is motorizálva vannak."

"Igen, Péter (például) 'tavaly kapta a 'jó bizonyítvá-
nyért a biciklijét."

Felmerülhet a gyanú, hogy szűk, kontrasztív-korrekción sze-
repű kommunikációs fókuszról csak egy fordulhat elő egy-egy in-
tonációs kifejezésben; tehát a több szűk kommunikációs fókusz-
tartalmazó mondatok, például (41) és (42) a (43), illetve (44)
alatti kontextusban, több intonációs kifejezésre bomlanak. Ez a
lehetőség például (41) esetében valóban fennáll; (42) esetében
azonban nem. Egy intonációs kifejezés közvetlen összetevőinek
ugyanis Selkirk kikötése szerint értelmi egységet kell alkot-
niuk (Selkirk 1984, 286); a (42)-es mondat egyik intonációs ki-
fejezésként szóba jöhető szakasza (a 'jó bizonyítványért a bi-
ciklijét) viszont nem értelmi egység. Az sem képzelhető el,
hogy mind a jó bizonyítványért, mind a biciklijét összetevőket
önálló intonációs kifejezéseként elemezzük, hiszen az utóbbi
nem visel magassági nyomatékot, és magassági nyomaték nélkül
nincs intonációs kifejezés.

A kitöltött F pozíciót tartalmazó mondatok vizsgálata során
még nem esett szó az ige magassági nyomatékáról. Selkirk elmé-
lete megengedi, hogy az ige magassági nyomatékot, és ezáltal *f*
jegyet kapjon; azonban sem az ige *f* jegyéből nem következik az,
hogy az ige új információt hordoz, sem az *f* jegy hiányából nem
következik az, hogy az ige ismert információt közöl (1. (11)-es
szabály).

A magyarban a kitöltött F pozíciót tartalmazó mondatokban az ige nem kaphat magassági nyomatékot. E jelenség magyarázatát nem tudjuk. Leírni valószínűleg a Prószéky et al. (1984) és Barabás et al. (1985) javasolta irtószabály egy olyan változatával volna célszerű, mely azt mondaná ki, hogy az F-ben álló összetevő kötelezően kiirtja az őt követő ige főhangsúlyát.

A kitöltött F pozíciót tartalmazó mondatok hangsúlytalan igéje Selkirk elméletének jóslatával összhangban megengedi mind a régi, mind az új információként való értelmezést. A (41) alatti mondat igéje például a (43) alatti kontextusban, szűk kommunikációs fókusz esetén ismert információt fejez ki; a (45) alatti kontextusban, tág kommunikációs fókusz esetén pedig új információt közöl.

- (iii) A mondat F pozíciója üres; csak az ige (\bar{V} vagy V) visel magassági nyomatékot

Például:

- (49) [\bar{S} A bizottság [\bar{S} [S 'elfogadta a javaslatot]]]

Az alap fókusz szabály értelmében a magassági nyomatékot viselő \bar{V} f jeget kap; szűk kommunikációs fókusz lesz belőle. A kifejezés fókusz szabály a kommunikációs fókusz jeget S-hez, \bar{S} -hoz és $\bar{\bar{S}}$ -hoz is hozzárendelheti. A (49)-nek tulajdonítható háromféle kommunikációs fókusz szerkezetet három különféle kontextus segítségével mutatjuk be.

\bar{V} kommunikációs fókusz:

- (50) "'Visszautasította a bizottság a javaslatot?"
"Nem, a bizottság 'elfogadta a javaslatot."

\bar{S} kommunikációs fókusz:

- (51) "Hogy döntött a bizottság a tervezetek ügyében?"
"A bizottság 'elfogadta a javaslatot."

$\bar{\bar{S}}$ kommunikációs fókusz:

(52) "Megtárgyalták már a tervezeteket?"

"Igen. A bizottság 'elfogadta a javaslatot.'"

A Selkirk javasolta (11)-es szabályból az következik, hogy az *f* jegyű, szűk kommunikációs fókuszként funkcionáló ige nem hordoz szükségszerűen új információt. Selkirk az alábbi, emfatikus állítást vagy tagadást kifejező mondatfípussal bizonyítja ezt a tényt:

(53) "Tudtommal a bizottság nem fogadta el a javaslatot."

"De igen. A bizottság 'elfogadta a javaslatot.'"

(54) "Tudtommal a bizottság elfogadta a javaslatot."

"Nem. A bizottság 'nem fogadta el a javaslatot.'"

(53) és (54) minden eleme már ismert a kontextusból. Selkirk általánosítása, hogy ilyen esetben a minden mondatban szükségszerűen jelen levő magassági nyomaték mindig az ígére esik. Magassági nyomatéka alapján az alap fókusz szabály *f* jegyet rendel az ígéhez — ennek azonban nincs más szerepe, mint hogy lehetővé tegye a kifejezés fókusz szabály működését és *S* kommunikációs fókuszként való értelmezését.

Lehetséges, hogy a magyarban az a Selkirknél szigorúbb általánosítás is fenntartható volna, hogy az *f* jegyű ige mindig új információt közöl, s csak a [-*f*] jegyű ige esetében tetszőleges a közölt információ kommunikációs értéke. Azaz, a (11)-es szabályt esetleg a magyarban az alábbi nyelvspecifikus kiegészítéssel láthatnánk el:

(55) $f(\text{argumentum}) \leftrightarrow \text{új}$

$f(\text{ige}) \rightarrow \text{új}$

A magyarban ugyanis mondattagadás esetén a tagadószó az ígéhez klitizálódik, mintegy beleolvad, új, negatív jelentésű igét képezve belőle — tehát az *elfogadta* és *nem fogadta el* akár egymással ellentétbe állított, egymáshoz képest új információt közlő igékként is felfoghatók. Ez esetben viszont (53)-ban és (54)-ben valódi kontrasztív, új információt közlő, \bar{V} -ra kiterjedő kommunikációs fókuszról van szó.

Az olyan mondatok, melyekben az F pozíció üres, csak az ige visel magassági nyomatékot, s az igemódosító követi az igét, sajátos aspektuális jelentéssel bírnak: azt fejezik ki, hogy a mondattal leírt cselekvés, történés meghatározatlan számú alkalommal már végbement, vagy meghatározatlan számú alkalommal végbe fog menni a jövőben. É. Kiss (1984b)-ben egzisztenciális aspektusúnak nevezem ezt a szerkezetet. Például:

(56) A bizottság 'utasított már vissza kiváló javaslatokat.

Ha a mondat igéjének nincs igemódosítója, akkor az egzisztenciális jelentésű mondatváltozat és a szűk kommunikációs fókusként funkcionáló igét tartalmazó mondatváltozat egybeesik:

(57) A bizottság 'foglalkozott kiváló javaslatokkal.

(a) 'A bizottság foglalkozott már kiváló javaslatokkal.'

(b) '("A bizottság nem foglalkozott kiváló javaslatokkal, ugye?"

"De igen.) A bizottság 'foglalkozott kiváló javaslatokkal.'"

Pierrehumbert (1980) intonáció-elmélete megenged úgynevezett intonációs idiómákat, azaz olyan intonációs dallamokat, melyeket mindig változatlan formában, meghatározott jelentéssel alkalmazunk. Az egzisztenciális jelentésű intonációs séma is efféle intonációs idiómának tűnik.

(iv) A mondat F pozíciója üres; az ige és egy vagy több ige utáni összetevő magassági nyomatékot visel

Például:

(58) [$\bar{5}$ A posta [$\bar{5}$ [$\bar{5}$ 'visszaküldi a levelet a 'feladónak]]]

(58)-nak kétféle kommunikációs fókusz szerkezet tulajdonítható. Ha csak az alap fókusz szabályt alkalmazzuk, akkor csak a

magassági nyomatékot viselő két konstituens kap f jegyet, s a mondatot kettős kontraszt kifejezéseként értékeljük. Ez történik a következő kontextusban:

(59) "A posta kézbesíti a levelet a címzettnek, ha nincs rajta bélyeg?"

"Nem, a posta 'visszaküldi a levelet a 'feladónak."

A kifejezés fókusz szabály az (58)-as mondatban S -hez, (nem releváns módon \bar{S} -hoz) és $\bar{\bar{S}}$ -hoz is hozzárendelheti az f jegyet; tehát (58)-nak nemcsak a \bar{V} konstituense, hanem S és $\bar{\bar{S}}$ összetevői is szerepelhetnek kommunikációs fókuszként.

S kommunikációs fókusz:

(60) "Mit csinál a posta, ha egy levélen nincs bélyeg?"

"A posta 'visszaküldi a levelet a 'feladónak."

$\bar{\bar{S}}$ kommunikációs fókusz:

(61) "Mi történik, ha egy levélen nincs bélyeg?"

"A posta 'visszaküldi a levelet a 'feladónak."

A Selkirk javasolta szabályok nem kívánják meg, hogy az ige üres F pozíció esetén magassági nyomatékot viseljen — tehát alkalmazásukkal az alábbi intonációs dallam is előállítható:

(62) A posta visszaküldi a levelet a 'feladónak.

(62)-ben az alap fókusz szabály a *feladónak* N -t kommunikációs fókusznak nyilvánítja, minek alapján a kifejezés fókusz szabály az N -t tartalmazó NP -hez, S -hez és $\bar{\bar{S}}$ -hoz is hozzárendelheti az f jegyet (hiszen egy kifejezés akkor is kommunikációs fókusz lehet, ha a feje nem, csak valamely argumentuma funkcionál kommunikációs fókuszként.) (62)-nek tehát ugyanúgy háromféle kommunikációs fókusz szerkezetet tulajdoníthatunk, mint (58)-nak: N , ill. NP kommunikációs fókusz:

(63) "És a posta kiküldi a levelet a címzettnek, ha nincs rajta bélyeg?"

"Nem, a posta visszaküldi a levelet a 'feladónak."

S kommunikációs fókusz:

(64) "És mit csinál a posta, ha egy levélen nincs bélyeg?"

"A posta visszaküldi a levelet a 'feladónak."

Š kommunikációs fókusz:

(65) "És mi történik, ha egy levélen nincs bélyeg?"

"A posta visszaküldi a levelet a 'feladónak."

A korábban tárgyalt intonációs dallamtípusokhoz képest azonban a (62)-es mondat intonációs dallama jelölt; kollokvialis, sajátos érzelmi színezetű. Többek között, Varga (1981a) terminológiájával a cselekvés, történés magától értetődő voltát hangsúlyozhatja — s talán ezzel összefüggésben különösen felszólításokban gyakori. Abban a Varga (1981a, 1981b, 1986) megfigyelte funkciójában, melyben mintegy a kettőspont kifejezésére használjuk, például:

(66) Következik: az 'Omega együttes.

Vezényelt: 'Lehel 'György.

intonációs idiómának is felfoghatjuk. Elképzelhető volna, hogy e dallamtípust jelöltsége miatt a magyarban ne az alapvető (underlying) intonációs sémák között tartsuk számon, hanem levezetett, mégpedig egy magassági-nyomaték redukáló szabállyal előállított dallamtípusnak tekintsük.⁵

Hogy az alapvető és levezetett intonációs sémák megkülönböztetésére feltétlenül szükség van, egy klasszikus, Csűry (1925)-ből vett példával illusztráljuk:

(67) 'Mit csi'náljak, 'Uram 'Isten, 'mit csi'náljak?!

Nyilvánvalóan azt a szabályt, mely a magassági nyomatékot a szavak első szótagjára teszi a magyarban, nem akarjuk (67) alapján módosítani — hiszen, ha megengednénk, hogy a magassági nyomaték tetszés szerint például a szavak első vagy második szótagjára essék, akkor szabályunk a (67)-es mondat alábbi variációját is létrehozná:

(68) *'Mit 'csináljak, U'ram Is'ten, 'mit 'csináljak?!

Ki kell tehát kötnünk, hogy a magassági nyomaték az alapvető, mögöttes intonációs szerkezetben csak a szavak első szótagjára kerülhet; s (67)-et egy más nyelvekből (például angolból, németből) már jól ismert ritmuskiegyenlítő szabály segítségével kell levezetnünk.⁶

Ha a (62) alatt illusztrált intonációs dallamtípust nem mögöttes, hanem levezetett dallamtípusnak akarjuk tekinteni, akkor generálását úgy kerülhetjük el, ha feltételezzük, hogy a magyarban az F pozícióhoz kötelezően hozzárendelendő magassági nyomaték üres F esetén az igére (\bar{V} -ra) esik. Ezt a (17) alatt javasolt filter alábbi módosításával érhetjük el:

(69) * $[\bar{S} \left\{ \begin{array}{l} XP \\ \bar{V} \end{array} \right\} \dots]$

-m.ny.

(69) azt mondja ki, hogy ha az \bar{S} első fő összetevője nem visel magassági nyomatékot, a mondat helytelen lesz. (Azt, hogy a \bar{V} -ra eső magassági nyomaték a \bar{V} élére kerüljön, tehát elkerüljük a *meg'jött*, *verset 'ír*-féle alakokat, többek között úgy érhetjük el, ha a ModV+V szerkezetű \bar{V} kifejezéseket a fonológiában összetett szavakként kezeljük. E megközelítés szintaktikailag sem motiválatlan — vö. Ackerman-Komlósy 1983.)

Afféle választhatóan működő magassági-nyomaték redukáló szabályra, mellyel (62)-ben az ige magassági nyomatékát törölnénk, mindenképpen szükség van — például a következő, szintén Vargától (Varga (1982)-ből) vett mondat intonációjának levezetéséhez:

(70) Hol vannak a 'gyerekek?⁷

Abban a magyar intonáció és hangsúlyozás valamennyi kutatója egyetért, hogy az F pozícióban álló összetevőre magassági nyomaték esik — ennek hiánya (70)-ben csak valamiféle választható magassági-nyomaték redukáló szabály működésének eredménye lehet.

Hasonló magassági nyomaték redukció megy választhatóan végbe például akkor is, ha az ige előtt két magassági nyomatékot viselő elem (például egy F-ben álló kifejezés és egy kvantifikált kifejezés) áll; ezek bármelyike elveszítheti magassági nyomatékát. Például:

(71) 'Mindenki 'óra szavazott.

'Mindenki óra szavazott.

Mindenki 'óra szavazott.

Ha azonban egy elem magassági nyomatéka olyan információt hordoz, mely a mondat egyéb aspektusaiból (például a szórendből) nem következtethető ki, ha tehát a magassági nyomatéknek jelentésmegkülönböztető szerepe van, a magassági nyomaték redukció tilos. A *valamennyien* például univerzális kvantorként, Q pozícióban állva magassági nyomatékot visel; egzisztenciális kvantorként, T pozícióban állva viszont hangsúlytalan; következésképp univerzális kvantor funkciójában magassági nyomatéka nem redukálódhat. Vö.

(72) 'Valamennyien (=mind) 'óra szavaztak.

*Valamennyien (=mind) 'óra szavaztak.

de: 'Valamennyien (=mind) óra szavaztak.⁸

Ha a mondat F pozíciója üres, az esetleges igemódosító követi az igét, s nemcsak hogy minden tartalmas összetevő magassági nyomatékot visel, de feltehetőleg önálló intonációs kifejezést is alkot (erre utal például az összetevők közti árnyalatnyi szünet), akkor a mondat progresszív aspektusú; azt fejezi ki, hogy a cselekvés egy adott pillanatban éppen folyamatban van vagy volt:

(73) János épp 'írta a 'levelet, (amikor ...)

(74) János épp 'ment 'le a 'pincébe, (amikor ...)

Ez az intonációs dallamtípus is feltehetőleg az intonációs idiómák közé tartozik.

Selkirk szabályai nem zárják ki, hogy a mondat bármely összetevője magassági nyomatéket kapjon — tehát megengedik, hogy a T pozícióra is essék magassági nyomaték. Varga (1981a, 1983, 1986) szerint ez valóban meg is történhet: akkor, ha a T-ben álló elem önálló intonációs kifejezést alkot; ha kontrasztba van állítva; vagy ha új információt közöl, mint például (75)-ben:

(75) A 'gyerekek 'elbújtak a 'kertben.

Nyelvérzésem e tekintetben különbözik a Vargáétól; én úgy találok, hogy T pozícióban álló összetevő legfeljebb csak akkor kaphat magassági nyomatéket, ha önálló intonációs kifejezést alkot. A (76)-os mondatnak tehát én az alábbi két intonációs dallam valamelyikét tulajdonítanám:

(76a) A gyerekek 'elbújtak a 'kertben.

(76b) A 'gyerekek |'elbújtak a 'kertben.

Íme egy másik Varga (1981a)-ból adaptált mondat. Varga a mondat (a) — (c) intonációs változatait egyaránt lehetségesnek tartja; én csak a (b) és (c) változatokat mondanám. (Varga példájának igéjét igekötőre cseréltem, hogy egyértelműbb legyen, hogy a mondatkezdő elem nem F, hanem T pozícióban áll.)

(77) (Az idén nincs hó.)

(77a) 'Január 'meghozza.

(77b) Január 'meghozza.

(77c) 'Január | 'meghozza.

Álláspontommal egyébként nem állok egyedül; például Kozma (1976) is külön intonációs kifejezésként elemzi a T-ben álló főhangsúlyos összetevőt. Varga azzal az érveléssel utasítja vissza

e nézetet, hogy "ha nem ismernénk el a főhangsúlyos topic és főhangsúlyos comment egy dallamhídon belüli kombinációját, nem tudnánk mit kezdeni az ilyen szembenállásokkal:

(78a) A 'nyavalyások | 'mehátráltak (= csak a nyavalyások hátráltak meg)

(78b) A 'nyavalyások 'mehátráltak (= mind meghátrált)"

(Varga 1981a, 334)

Véleményem szerint (78a) és (78b) szembenállása nem teljes; (78b) mindkétféleképpen értelmezhető. Az érvelés egyébként sem világos — hiszen a két mondat akkor is különbözni fog dallamában, ha mindkettő közepén intonációs kifejezés határt tételezünk fel. (78a)-ban a *nyavalyások* magassági nyomatéka alacsonyról indul és magasra érkezik, míg (78b)-ben viszonylag magasról indul és alacsonyra érkezik.

A T-ben álló összetevők magassági nyomatékáról, s a főhangsúlyos topicot tartalmazó mondatok intonációs kifejezésekre való tagolásának kérdésében az eszközfonetikai vizsgálatoknak kell majd kimondaniuk az utolsó szót. Megszívlelendő Pierrehumbert (1980) megállapítása, miszerint az intuíció és az introspekció mint adatgyűjtési eljárás fonológiai kérdésekben sokkal kevésbé megbízhatóan működik, mint a mondat szintaktikai szerkezetét illetően. Az eszközfonetikai mérések persze csak akkor lesznek biztonságosan értékelhetőek, ha a magyar intonáció részletesen kidolgozott fonetikájára és fonológiájára támaszkodhatnak — ha tehát például pontosan ismerni fogjuk a magyar intonációs kifejezés határ-dallamrészeit.

A topic hangsúlyára visszatérve, ha álláspontom fenntarthatónak bizonyulna, akkor a T-ben álló kifejezések nyomatékatlanságát a (19) alatt javasolt, s itt újra megismétlendő filter segítségével érhetnénk el:

(79) *_T[XP]
+m.ny.

Amennyiben a T pozícióban álló összetevő önálló intonációs kifejezést alkot, akkor természetesen magassági nyomatékot kell

viselnie, hiszen a magassági nyomaték nélkül nincs intonációs kifejezés — következésképp (79)-et az alábbi kiegészítéssel is el kell látnunk:

(80) $*[T \text{ XP}]_{+m.ny.}$

kivéve, ha T önálló intonációs kifejezést alkot.

Amennyiben az eszközfonetikai mérések Varga teóriáját támasztanak alá, azaz bebizonyulna, hogy T-ben álló, önálló fonológiai kifejezést nem alkotó összetevő is kaphat magassági nyomatékot, feltéve, ha a mondat egésze új információt közöl, vagy ha a T-ben álló összetevő szembeállítást fejez ki, akkor a (80) alatti filtert további két feltétellel is ki kellene egészítenünk, a következőképpen:

(81) $*[T \text{ XP}]_{+m.ny.}$

kivéve, ha (i) T önálló intonációs kifejezést alkot;
vagy (ii) XP szembeállítást fejez ki;
vagy (iii) a T-t követő \bar{S} minden XP-je is magassági nyomatékot visel.

5. Az intonációnak a mondat kommunikációs fókusz szerkezete tükrözésén túl egyéb grammatikai funkciói is vannak. Fontos szerepet játszik az intonáció a közlésfajták, elsősorban a kijelentés és kérdés megkülönböztetésében (l. például Varga 1981a, 1983), e szerepe azonban nem képezi vita tárgyát, ezért itt nem térünk ki rá. Végül részt vesz az intonáció a mondat logikai szerkezetének, pontosabban az operátorok hatókörének kifejezésében is. Az intonáció logikai szerepe ugyan É. Kiss (1984a, 1984b, 2.3. fejezet, 1986) szerint áttételes, mivel mind a mondat logikai szerkezete, mind a mondat intonációs szerkezete a szintaktikai szerkezet függvénye — mégis a közvetlen megfigyelés számára gyakran egyedül az intonáció a hatóköri különbségek hordozója. Ezért röviden áttekintjük a hatókör és az intonáció összefüggéseit is.⁹

A kvantifikált kifejezések intonációját legegyszerűbben úgy vezethetjük le, ha kiindulásul kikötjük, hogy egy kvantifikált kifejezés csak akkor kap magassági nyomatékot, ha olyan szintaktikai pozícióba kerül, mely kötelezően magassági nyomatékkal jár együtt. A mondat standard szerkezeti egységeiben álló kvantifikált kifejezéseket tehát az alábbi megoszlásban jellemzi a magassági nyomaték megléte vagy hiánya:

(82) S pozíció: -m.ny.

F pozíció: +m.ny.

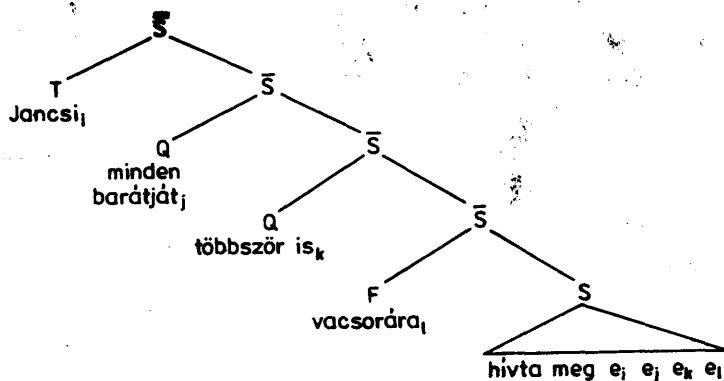
T pozíció: -m.ny.

BD pozíció: +m.ny.

(BD szimbólummal a bal oldali diszlokációban álló, mondathatár előtti kifejezést jelöljük. Magassági nyomatéka abból következik, hogy szükségszerűen önálló intonációs kifejezést alkot.)

Kvantifikált kifejezések azonban nem csak, sőt nem is elsősorban a mondat standard pozícióiban jelenhetnek meg; legtipikusabban az F és T pozíciók, azaz az \bar{S} és $\bar{\bar{S}}$ összetevők közé kerülnek egy adjunctio-nak, hozzácsatolásnak nevezett eljárással. Ezt az eljárást az alábbi példával illusztráljuk:

(83)

Ha egy A elemet (például a *többször is* kifejezést) B-hez (itt \bar{S} -hoz) csatolunk hozzá, akkor A B testvércsomópontja lesz, s kettejük szülőcsomópontjaként B ismétlődik meg.

A T és F közötti Q pozícióban álló összetevők kötelezően magassági nyomatékot kapnak. Ennek megvalósításához nem szük-

séges újabb szabállyal vagy filterrel bonyolítanunk a magyar grammatikát; az a filter, mely az F-ben álló kifejezések magassági nyomatékáról gondoskodik, a Q-ban álló kifejezésekhez is kötelezően magassági nyomatékot rendel. Emlékeztetőül íme a filter:

(84) * [\bar{S} $\frac{XP}{V}$...]

-m.ny.

(84) azt köti ki, hogy egy \bar{S} -től dominált mondatszakasz élén álló fő összetevő magassági nyomatékot kell, hogy viseljen. Minthogy az \bar{S} -hoz való adjunctio újabb \bar{S} csomóponttól dominált mondatszakaszt hoz létre, újból kiváltja a (84) alatti filter működését.

Mivel a (84)-es filter nem köti ki, hogy az F-ben, illetve Q-ban álló kifejezés melyik és hány tartalmas eleme kapjon magassági nyomatékot, az alábbi intonációs változatokat hozza létre:

(85) János nagy lakodalmat csapott;

(85a) 'minden 'barátját 'meghívta.

(85b) 'minden barátját 'meghívta.

(85c) minden 'barátját 'meghívta.

Ezek alapján azt a (82) alatti listát, mely a magassági nyomatékoknak a különféle mondatpozíciókban álló kifejezéseken való megoszlását mutatta, a következőképpen kell kiegészítenünk:

(86) S pozíció: -m.ny.

F pozíció: +m.ny.

Q pozíció: +m.ny.

T pozíció: -m.ny.

BD pozíció: +m.ny.

A kvantifikált kifejezésnek nemcsak a magassági nyomatéka, hanem a hatóköre is a kifejezés szintaktikai pozíciójának függvénye. A kvantifikált kifejezések (és általában az operátorok) hatókörét a magyarban az alábbi szabály adja meg:

(87) Egy operátor hatóköre a testvércsomópontja (i) által dominált mondatszakaszra terjed ki.

Figyeljük meg a szintaktikai pozíció, az intonáció és a hatókör összefüggéseit az alábbi példákon!

(i) Kvantifikált kifejezés S pozícióban:

(88a) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{F} 'Ketten] [\bar{S} hívtak meg mindenkit]]]¹⁰

(88b) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{F} 'Ketten] [\bar{S} hívtak meg valakit]]]

(88c) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{F} 'Ketten] [\bar{S} hívtak meg sok embert]]]¹¹

(88d) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{F} 'Ketten] [\bar{S} hívtak meg kevés embert]]]

Az S-ben álló kvantifikált kifejezés, legyen az univerzális, egzisztenciális, pozitív vagy negatív értelmű, nem visel magassági nyomatékot. Hatóköre S-en belüli testvércsomópontjaira terjed ki; tehát nem foglalja magában az F-ben álló *ketten* kvantifikált kifejezést; ellenkezőleg, a *ketten* hatóköre foglalja magában az S-ben álló kvantifikált kifejezést. (88a-d) jelentése tehát: 'Két olyan személy volt, aki mindenkit/valakit/sok embert/keves embert hívott.'

(ii) Kvantifikált kifejezés F pozícióban:

(89a) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{F} 'Sok embert] [\bar{S} hívtak meg ketten]]]

(89b) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{F} 'Kevés embert] [\bar{S} hívtak meg ketten]]]

Az F-ben álló kifejezés magassági nyomatékot visel; hatóköre S-re terjed ki, tehát magában foglalja a *ketten* kifejezést is. Ennek megfelelően (89a,b) jelentése: 'Sok/keves olyan ember van, akit ketten hívtak meg.'

(iii) Kvantifikált kifejezés Q pozícióban:

(90a) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{Q} 'Mindenkít] [\bar{S} [\bar{F} 'ketten] [\bar{S} hívtak meg]]]]]

(90b) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{Q} 'Sok embert] [\bar{S} [\bar{F} 'ketten] [\bar{S} hívtak meg]]]]]

A kvantifikált kifejezésre magassági nyomaték esik; hatóköre a testvércsomópontjától, \bar{S} -tól dominált mondatszakasz. Ennek megfelelően a *mindenkít/sok embert* hatóköre nagyobb, mint a *ketten* kvantifikált kifejezésé, tehát (90a,b) jelentése a következő: 'Mindenkire/sok emberre igaz, hogy ketten hívták meg.'

(iv) Kvantifikált kifejezés T-ben:

(91a) $[\bar{S}[_T \text{Valakit}] [\bar{S}[_F \text{'ketten}] [S \text{hívtak meg}]]]$

(91b) $[\bar{S}[_T \text{Sok embert}] [\bar{S}[_F \text{'ketten}] [S \text{hívtak meg}]]]$ ¹²

A T-ben álló kvantifikált kifejezésnek nincs magassági nyomatéka, hatóköre a tőle közvetlenül jobbra álló \bar{S} szakasz; azaz (91a,b) a következőképpen interpretálandó: 'Van valaki/sok olyan ember, akit ketten is meghívtak.'

(v) Kvantifikált kifejezés BD-ben:

E kifejezéseket a magassági nyomatékon kívül a kifejezés végének folytatást ígérő emelkedése is jellemzi.

(92a) $[[_{BD} \text{'Mindenkit}] [\bar{S}[\bar{S}[_F \text{'ketten}] [S \text{hívtak meg}]]]]]$

(92b) $[[_{BD} \text{'Valakit}] [\bar{S}[\bar{S}[_F \text{'ketten}] [S \text{hívtak meg}]]]]]$

(92c) $[[_{BD} \text{'Sok embert}] [\bar{S}[\bar{S}[_F \text{'ketten}] [S \text{hívtak meg}]]]]]$

(92d) $[[_{BD} \text{'Kevés embert}] [\bar{S}[\bar{S}[_F \text{'ketten}] [S \text{hívtak meg}]]]]]$

A BD-ben álló kifejezések mind kis hatókörűek; a (87) alatti szabályt látszólag megsértve hatókörük mindössze S-re terjed ki. A (92a-d) alatti mondatok tehát így parafrázálhatók:

(93a) 'Ketten hívtak meg mindenkit.'

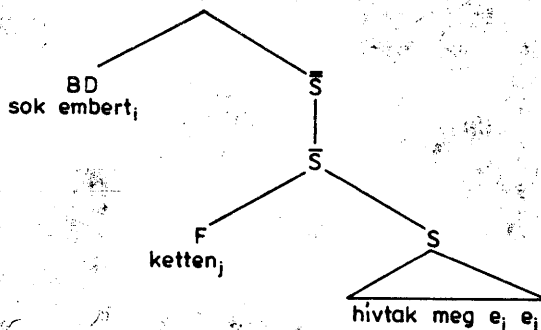
(93b) 'Ketten hívtak meg valakit.'

(93c) 'Ketten hívtak meg sok embert.'

(93d) 'Ketten hívtak meg kevés embert.'

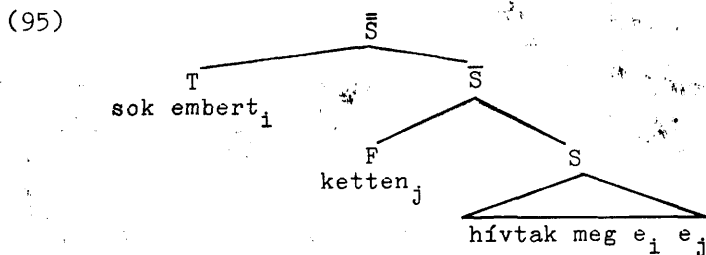
Tekintsük például (92c) szerkezetét:

(94)

(87) alapján azt váránk, hogy a *sok embert* hatóköre az \bar{S} -tól dominált mondatszakasz. Azonban, mint É. Kiss (1984a) állítja, jó okunk van azt feltételezni, hogy a mondat szintű műveletek, többek között a kvantor-értelmezés maximális tartománya \bar{S} ; következésképp egy baloldali diszlokációban, \bar{S} -on kívül álló kifejezés nem vehet részt bennük saját maga; csak a vele koindexált, S-ben álló üres argumentum képviselheti e folyamatokban. (94)-ben tehát nem a baloldali diszlokációban álló *sok embert_i*, hanem a vele koindexált *e_i* összetevő lép hatóköri relációba a *ketten* kvantifikált kifejezéssel; ezért értelmezzük a *sok embert* kifejezést (pontosabban a *sok embert_i e_i* lánc alkotta kifejezést) a *ketten* hatókörén belül állónak.

Ha (92c)-t összevetjük (91b)-vel, úgy tűnhet, hogy a két mondat jelentéskülönbsége kettejük intonációs különbségének a következménye. Valójában nem erről van szó; a két mondat szintaktikai szerkezete különbözik, s ez okozza mind az értelmezési, mind az intonációs különbségeket. Vessük össze a (92c) szerkezetét ábrázoló (94)-gyel a (91b) szerkezetét ábrázoló (95)-öt:

(95)-ben a *sok embert* az \bar{S} kategórián belül foglal helyet; így nem alkot külön intonációs kifejezést, s maga vesz részt a hatókör-értelmezésben.

A (88a-d) és (92a-d) alatti példák a kvantifikált kifejezések négy alapvető típusát illusztrálták. Ezek a következők: (i) univerzálisan kvantifikált kifejezések (*mindenki, mindig, senki, soha, állandóan, teljesen, az is-sel, még...is-sel, akár...is-sel* módosított kifejezések stb.); (ii) a (*vala- és ne-*morfémával kezdődő) egzisztenciálisan kvantifikált kifejezések (*valami, valahol, némi, néhol* stb.); (iii) a pozitívan kvan-

tifikált (például pozitív számosságot, gyakoriságot, minőséget stb. jelentő) kifejezések (*sok ember, három ember, gyakran, nagyon, ügyesen, világosan* stb.); (iv) a negatívan kvantifikált kifejezések (*kevés ember, ritkán, későn, rosszul, ügyetlenül* stb.)

Mint az F-ben, Q-ban és T-ben álló kvantifikált kifejezések illusztrálása során ((89)-(91) alatt) a példamondatok négyről kettőre való apadása mutatta, bizonyos kvantifikált kifejezés típusok bizonyos mondatpozíciókból ki vannak zárva; csak S-ben és BD-ben jelenhet meg valamennyi típus; s csak a pozitívan kvantifikált kifejezések (például *sok ember*) jelenhetnek meg minden mondatpozícióban. Az univerzális kifejezések S-en és BD-n kívül csak Q-ban állhatnak; az egzisztenciális kifejezések csak T-ben; a negatív kifejezések pedig csak F-ben. (E megszorítások valószínű okairól l. É. Kiss 1984a, 1984b 2.3. fejezet, 1986.)

A kvantifikált kifejezések szintaktikai pozíciójának, hatókörének és intonációjának itt bemutatott összefüggései egy ponton kiegészítésre szorulnak: az S-ben álló univerzális és pozitív kvantifikált kifejezések csak jelöletlen esetben — de nem mindig — magassági nyomaték nélküliek és kis hatókörűek; magassági nyomatékot is kaphatnak, s ez esetben hatókörük nem S-re, hanem \bar{S} -ra fog kiterjedni. Hasonlítsuk például össze a jelöletlen esetet képviselő (88a, c) példákkal a következő mondatokat:

(96a) [\bar{S} [\bar{S} 'Ketten [S hívtak meg 'mindenkit]]]

(96b) [\bar{S} [\bar{S} 'Ketten [S hívtak meg 'sok embert]]]

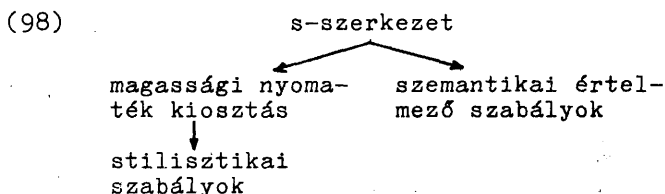
(96a,b) jelentése: 'Mindenkire/sok emberre igaz az, hogy ketten hívták meg.'

Sőt, az S-ben álló egzisztenciálisan kvantifikált kifejezésnek is tulajdoníthatunk — jelölt esetben — \bar{S} -ra kiterjedő hatókört; tehát (88b)-ben is értelmezhetjük az S-ben álló kvantifikált kifejezést nagy hatókörűnek. Íme ismét a (88b) alatti példa:

(97) [\bar{S} [\bar{S} 'Ketten [S hívtak meg valakit]]]

'Van valaki, akit ketten hívtak meg.'

E jelenségek látszólag mind a kvantifikált kifejezések értelmezését megadó (87) alatti szabály, mind a kvantifikált kifejezések intonációját jellemző (86) alatti általánosítás érvényét kétségbe vonják — mindazonáltal a generatív elmélet eszköztára lehetőséget nyújt rá, hogy beillesztjük őket a kvantifikált kifejezések szintaktikai pozíciójának, értelmezésének és intonációjának fentebb vázolt rendszerébe. A javasolt megoldás (É. Kiss 1984a) a generatív elmélet azon feltételezésén alapul, hogy a mondatok szintaktikai szerkezete (s[ekély -szerkezete) különbözik a mondatok megjelenési formájától. Az úgynevezett stilisztikai szabályok (például a szórendet jelentésbeli különbségek nélkül felcserélő szabályok) csak a mondat megjelenési formáját befolyásolják, s-szerkezetét nem. A szemantikai értelmező szabályok és a fonológiai szabályok viszont a mondat s-szerkezetén működnek. Azaz:

A generatív elmélet keretein belül tehát legitim az a feltételezés, hogy a nagy hatókörű, magassági nyomatékot viselő univerzális vagy pozitív kvantifikált kifejezések az s-szerkezet szintjén Q pozícióban foglalnak helyet, s egy stilisztikai szabállyal kerülnek az ige mögé, a mondat S komponensébe. Íme tehát (96a,b) s-szerkezete:

- (99a) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{Q} 'Mindenkit] [\bar{S} [\bar{F} 'ketten] [\bar{S} hívtak meg]]]]]
 (99b) [\bar{S} [\bar{S} [\bar{Q} 'Sok embert] [\bar{S} [\bar{F} 'ketten] [\bar{S} hívtak meg]]]]]

Minthogy a szemantikai és fonológiai értelmezés alapja az s-szerkezet, a *mindenkit*, illetve *sok embert* kifejezésekhez a (87) alatti értelmező szabály — helyesen — \bar{S} -ra kiterjedő hatókört, a (69) alatti filter pedig magassági nyomatékot rendel.

Ugyanígy elemezzük az S-ben álló nagy hatókörű egzisztenciálisan kvantifikált kifejezést is: feltételezzük, hogy az s-

szerkezet szintjén T pozícióban áll — ezért nem kap magassági nyomatékot, s ezért terjed ki hatóköre \bar{S} -ra. Később, a feltételezett stilisztikai szabállyal a mondat S komponensébe kerül, ez azonban szemantikai és fonológiai értelmezését már nem befolyásolja. (100) tehát azért kétértelmű, mert két különböző szerkezetre vezethető vissza: (100a)-ra és (100b)-re.

(100) 'Ketten hívtak meg valakit.

(100a) [\bar{S} [\bar{S} 'Ketten [S hívtak meg valakit]]]

'Két olyan személy volt, aki meghívott valakit.'

(100b) [\bar{S} Valakit [\bar{S} 'ketten [S hívtak meg]]]

'Volt valaki, akit ketten hívtak meg.'

A kvantifikált kifejezéseket Q, illetve T pozícióból S pozícióba vivő stilisztikai szabályt a következőképpen fogalmazhatnánk meg:

(101) Az olyan kvantifikált kifejezés, mely egy \bar{S} csomópont testvéreként funkcionál, hátravihető S-be.

E megoldás természetesen csak a generatív elmélet keretében működik; ha e keretből kilépünk, akkor a (88a)-(96a) vagy a (88c)-(96b) alatti mondatpárok logikai szerkezetének különbségét kizárólag a mondatok intonációjának különbségéből kell levezetnünk (ahogy ezt például Hunyadi 1981 is teszi.) Ezt például efféle értelmező szabályokkal érhetjük el:

(102) [S ... $\left\{ \begin{array}{l} \text{univerzális} \\ \text{pozitív} \end{array} \right\}$ kvantifikált XP ...] \rightarrow hatóköre \bar{S} ¹³
+ m. ny.

(103) [S ... $\left\{ \begin{array}{l} \text{univerzális} \\ \text{pozitív} \end{array} \right\}$ kvantifikált XP ...] \rightarrow hatóköre S
- m. ny.

Természetesen, ha ezt az utat járjuk, akkor a kvantorok pozíciójának, intonációjának és értelmezésének fentebb felállított rendszerét több más ponton is módosítanunk kell (nem köthetjük ki például, hogy egy kvantifikált kifejezés csak akkor kaphat magassági nyomatékot, ha olyan mondatpozícióban áll, mely kötelezően magassági nyomatékkal jár együtt; s fel kell

adnunk a (87) alatti értelmező szabály univerzális érvényét is).

6. Miután generatív keretben rendszerbe foglaltuk a magyar intonáció grammatikai-kommunikatív-logikai funkciójával kapcsolatos megfigyeléseket, vegyük közelebbről is szemügyre Brassai mondatfonológiai nézeteit. E nézetek Brassai mondatnani teóriájában gyökereztek. Brassainak is az volt az álláspontja, hogy a magyar mondat topicra és commentre, azaz Brassai terminológiájával inchoativumra és zömre tagolódik. A zöm élén ige, illetve választhatóan fókusz+ige (Brassai terminológiájával jelző+ige) szakasz áll. Az igét bővítmények (Brassainál határozók) követhetik. E mondatpozíciók hangsúlyviszonyait az alábbiak jellemzik:

- (i) A fókuszra kötelező accentus esik.
- (ii) Ha a mondat fókusz pozíciója üres, az igére kerül kötelezően accentus.
- (iii) Az ige utáni bővítmények akkor accentuáltak, ha új, tudandó információt hordoznak.
- (iv) A topic tipikusan accentuálatlan.
- (v) A zöm első összetevőjének szintaktikai megkülönböztető szereppel is bíró accentusa erősebb, mint az ige utáni új információt közlő bővítmények accentusa.

Brassai (i) állításának igazságához nem fér kétség. A Vargától — például Varga (1982)-ben idézett — látszólagos ellenpéldák (pl. *És hol vannak a 'gyerekek?*) nyilvánvalóan olyan intonációs dallamváltozatok, melyekben az alapszabályokkal létrehozott mögöttes intonációs séma a levezetés során valamilyen hangsúlyredukáló szabály hatására módosult.

A (ii) állítás ellenpéldái — például Varga (1986) *Nézd a 'televíziót!* mondata — számosabbak, de szintén jelöltek, ezért legitim az a megközelítés, mely Brassai (ii) állítását tekinti az alapszabálynak, s a *Nézd a 'televíziót!*-féle mondatokat az (ii) állításnak eleget tevő *'Nézd a 'televíziót!* típusból vezeti le. Brassai (1863-65) egyébként tárgyalja ezt a mondatípust. Brassai példája:

- (104) Van 'pénze, van 'háza, van 'telke.

Brassai felveti a kérdést, hogy vajon (104)-ben az ige inchoativumként, azaz topicként elemzendő-e — ahogy ezt Varga (1981b)-ben javasolta —, vagy a zöm, azaz comment élén áll, de kivételesen hangsúlyát veszítette. Brassai az utóbbi választ tartja a valószínűbbnek.

Brassai (iii) állítását nem vonta kétségbe a szakirodalom. Lényege: az az azóta közkinccsé lett, Selkirk (1984) elméletében is kulcsszerepet játszó, valószínűleg univerzális érvényű megfigyelés, miszerint a mondatrészek hangsúlyát vagy hangsúlytalanságát alapvetően befolyásolja, hogy új vagy ismert információt közölnek-e, Brassai felfedezése.

Brassainak a topic hangsúlytalanságára vonatkozó (iv) állítását Varga (1981a, 1983, 1985, stb.) vitatja; de végül is ő sem az állítás elvetését, hanem megszorítását javasolja. Varga szerint a topic tipikusan hangsúlytalan, s csak a teljes egészében új információt közlő mondatok új információt hordozó topicja, a kontrasztos topic vagy a külön intonációs kifejezést alkotó topic lehet főhangsúlyos.¹⁴ Akármi legyen is majd a Varga javasolta megszorítások sorsa az eszközfonetikai mérések fényében, azt aligha lehet kétségbe vonni, hogy Brassai általánosítása a jelöletlent, az alapesetet ragadja meg.

Brassai azon intuícióját, melyet (v) megállapításában megfogalmazott, én is osztom, sőt talán Varga is, hiszen Varga (1985)-ben azt olvassuk, hogy a magyar intonációs kifejezésben az egymást követő főhangsúlyos szótagok talán egy-egy árnyalattal halkabban hangzanak. Varga ezt a szubglottális nyomás csökkenésének, azaz a mechanikus lesodródásnak tulajdonítja. (Az effajta árnyalatnyi halkulás azonban nem lehet mechanikus, hiszen akkor egyrészt például az angol kifejezésekben is végbemenne — azokban azonban a főhangsúlyos összetevők hangsúlyának árnyalatnyi erősödését tapasztaljuk, a Nuclear Stress Rule ellenkező irányú működésének megfelelően. Másrészt, ha a halkulásnak valóban mechanikus okai lennének, akkor az egymást követő összetevők egyenletesen halkulnának; például az *Ismerem a témával kapcsolatos szakirodalom megállapításait* kifejezésben a *megállapításait* lenne a leghalkabb. Valójában viszont mind a *kapcsolatos*, mind a *szakirodalom* halkabb a *megállapításai-nál*.)

Feltevésém szerint azt a benyomást, hogy a mondat főhangsúlyos összetevői közül a comment élén álló elem a leghangsúlyosabb, a (3) alatt javasolt magyar központi hangsúlyszabály működése kelti. Ha valóban e szabály határozza meg a főhangsúlyok egy kifejezésen belüli viszonylagos erősségét, akkor a mondat S, \bar{S} és $\bar{\bar{S}}$ komponensein belül is meg kell tudnia jósolni a hangsúlyviszonyokat. Ellenőrizzük, hogy például (105) esetében a szabály predikciói megfelelnek-e nyelvérzékünknek.

(105) Megérkezett Németországból elvált férjének rokonsága.

Emlékezzünk, hogy a központi hangsúlyszabály értelmében ciklusról ciklusra haladva minden kifejezés bal szélső főhangsúlyos összetevőjének hangsúlyfokozatát meg kell növelnünk eggyel, amit úgy érünk el, hogy a kifejezés többi összetevőjének hangsúlyfokozatát eggyel csökkentjük. (105) esetében a hangsúlymegállapítás a következőképpen megy végbe:

(106) ['Megérkezett 'Németországból [[['elvált 'férjének]'rokonsága]]

1	1	1	1	1
		[1	2]	
		[1	3	2]
[1	2	2	4	3]

A központi hangsúlyszabály a kifejezések hangsúlyviszonyainak megállapításakor természetesen csak a magassági nyomatékkal ellátott főhangsúlyos szavakat veszi figyelembe. Ha tehát (106)-ban az első két összetevő nem viselne magassági nyomatékot — például mert egy kontextus kiváltotta redukciós szabály törölte magassági nyomatékukat —, akkor a központi hangsúlyszabály csak az utolsó fő összetevő elemeinek hangsúlyfokozatát határozná meg. Azaz:

(107) (Hogy egyedül lehessen, azt mondta minden ismerősnek, hogy elutazik →)

s erre [megérkezett Németországból [[['elvált 'férjének]'rokonsága]]

1	1	1
[1	2]	
[1	3	2]

Íme egy kitöltött F pozíciójú példa hangsúlyozásának levezetése:

(108) [_SJános ma este [_S[legújabb 'barátnőjével] [_Svacsorázik a 'Gundelban]]]

1	1	1
[1	2]	
[1	3	2]

Lássuk, mi történik akkor, ha a mondat kvantifikált kifejezést is tartalmaz!

(109)

[_SJános [_S['minden['szombat 'este]] [_Sa 'barátnőjével [_Svacsorázik a 'Gundelban]]]]]

1	1	1	1	1
	[1	2]		
[1	2	3]		
			[1	2]
[1	3	4	2	3]

Mint ahogy Brassai általánosításai értelmében és az általam feltételezett rendszerben is T pozícióban álló összetevő nem viselhet magassági nyomatékot, legalábbis akkor, ha T egy intonációs kifejezést alkot a commenttel, nem fordulhat elő, hogy egy T-ben álló összetevőnek a hangsúlyszabály a fókuszénál erősebb hangsúlyt juttat. Varga (1986) (3)-as mondatához például szerintem csak az alábbi két intonációs szerkezet rendelhető:

(110a) Egy ismerősöm 'megbolondult.

(110b) Egy 'ismerősöm | 'megbolondult.

Ha a topic és a comment egy intonációs kifejezést alkot, mint (110a)-ban, a topicra nem esik magassági nyomaték, s következésképp nem esik rá hangsúly sem. Ha viszont a mondat két intonációs kifejezésre bomlik, mint (110b)-ben, akkor a két összetevő magassági nyomatéka két azonos fokozatú hangsúlyban realizálódhat.

Ha a javasolt hangsúlyszabály valóban fenntarthatónak bizonyulna, akkor tulajdonképpen érvül szolgálna a (110)-es mon-

dat Varga-féle intonációs leírása ellen. A Vargától a mondathoz rendelt intonációs szerkezetet (111a) ugyanis a hangsúlyszabály a (111b)-ben ábrázolt hangsúlyszerkezetre képezné le, s ez még Varga (1985) szerint is ellentmond a magyar beszélők nyelvértékének.

(111a) Egy 'ismerősöm 'megbolondult.

(111b) 1 1
 [1 2]

A magyar központi hangsúlyszabály adta eredmények tehát végül is egybevágóak Brassai (v)-ös állításával: a mondat főhangsúlyos összetevői közül a comment élén álló összetevő hangsúlyát jósolják a legerősebbnek.

Pontosabban, a hangsúlyszabály azt is megengedi, hogy egy mondat magassági nyomatékot viselő összetevői azonos erősségű főhangsúlyokat kapjanak — ha külön-külön intonációs kifejezésekben foglalnak helyet. Többek között a progresszív mondatok keltik azt a benyomást, hogy bennük minden összetevő egyformán hangsúlyos — s az ilyen mondatokban az összetevők közti árnyalatnyi szünetek valóban arra engednek következtetni, hogy az összetevők külön-külön intonációs kifejezéseket alkotnak.

Összegezve az elmondottakat: Brassai mondathangsúlyozási teóriája helyesen jellemzi a magyar mondat tipikus hangsúlyszerkezetét. Bizonyos jelöltebb szintaktikai szerkezetek, például a bal oldali diszlokációt vagy kvantifikált kifejezést tartalmazó mondatok hangsúlyozására, vagy bizonyos sajátos expresszív értékű, egy általánosabb mögöttes intonációs, illetve hangsúlyszerkezetből levezethető intonációs, illetve hangsúlyozási sémák leírására nem tér ki — de, minthogy Brassai nem magyar fonológiát, hanem magyar szintaxist írt, ezt bizonyára nem is tekintette feladatának.

7. Varga (1986) azt állítja, hogy Brassai mondatfonológiai nézetei szemben állnak az elmúlt száz év szakirodalmának álláspontjával. (Hadd jegyezzem meg, hogy ennek a nézetnek igazságára vagy hamisságára nézve természetesen nem volna bizonyító ereje.) Varga Joannovicstól, Balassától, Simonyitól, Kicskától, Bulá-

nyitól, Demétől, Szendétől, Elekfitől, Wachától, Hetzrontól, Kiefertől, Szabolcsitól, valamint Kálmán és munkatársaitól idéz Brassait bíráló vagy Brassai álláspontjának ellentmondó nézeteket. Az idézett szerzők — Szabolcsi és Kálmán és munkatársai kivételével — Brassai elméletének ugyanazon elemeivel nem értenek egyet, mint Varga — ezért lényegében már reflektáltam kifogásaikra. (A Szabolcsitól idézett nézettel a 15. jegyzetben foglalkozom; Kálmán és munkatársai álláspontjára pedig lentebb, a 8. pontban térek ki.) Joannovics (1889), Simonyi (1880), Kicska (1891) és Varga értelmezésében a Brassaira nem hivatkozott Kiefer (1969) is például nem fogadják el, hogy a mondat T pozíciójára nem eshet főhangsúly. De azok a kifejezések, melyeket főhangsúlyos topicnak vélnék, főhangsúlyos kvantifikált kifejezések, s ezeket — legalábbis a *jól*-t, az *egészen*-t és hasonlókat — Brassai F pozícióban állóknak, a fókusz (azaz nála jelző) részének tekintette (l. például Brassai 1863-65, 46). A hivatkozott szerzők közül csak Kicska (1891-92), Balassa (1887-1890), Deme (1962) és Hetzron (1980) engedik meg, hogy egy T-ben álló, nem kvantifikált kifejezés főhangsúlyos legyen, s Kicska (1895) szerint ez ritkán fordul elő. (Értelmezésünk szerint Balassa, Kicska, Deme és Hetzron bizonyára azokra az esetekre gondolnak, amikor a T-ben álló kifejezés önálló intonációs kifejezést alkot.) Joannovics (1903), Simonyi (1902) és Elekfi (1964) a fókusz nélküli, hangsúlytalan ígés, véghangsúlyos commentre hoz példákat, e Brassaitól is vizsgált, véleményünk szerint jelölt, levezetett intonációs dallamtípusra. Végül majd mindegyik hivatkozott szerző azt állítja, hogy a comment több főhangsúlyt is tartalmazhat. Igaz; de ezek nem teljesen egyforma erősségűek — tennék hozzá —; a comment élén álló a legerősebb köztük, hacsak nem alkotnak a főhangsúlyos összetevők külön-külön intonációs kifejezéseket.

8. Egy újabb, először Prószéky, Kálmán et al. (1984)-es tanulmányában kifejtett, Vargától érdemben nem ismertetett magyar mondatfonológiai rendszer a Vargától és a hivatkozott szerzőkétől gyökeresen eltérő szemszögből bírálja a Brassai által és általam képviselt álláspontot — ezért erre külön is kitérek.

A szerzők két, élesen szemben állónak tekintett fonológiai-szintaktikai mondattípust különböztetnek meg a magyarban: az irtó és a lapos prozodiájú mondatokat. Az irtó mondatokban egy vagy több irtó hangsúly van, azaz egy vagy több olyan hangsúly, amit fonológiai külső határ közbeiktatása nélkül nem követhet újabb főhangsúly. Az utal egyértelműen irtó hangsúlyra, ha a lehetségesnél kevesebb fonológiai szót találunk a mondatban. A lapos mondatokban egy vagy több lapos hangsúly található. Az irtó mondatok korrekciós beszédértékűek; Selkirk terminológiájával élve szűk fókuszú mondatok; a lapos mondatok pedig semleges beszédértékűek; Selkirk terminológiájával tág fókuszúak.

Ez a megközelítés kizárja annak lehetőségét, hogy egy és ugyanazon mondat kommunikációs értékét tekintve többértelmű legyen, s a kontextus döntse el korrekciós vagy semleges mivoltát. Ennek az álláspontnak a tarthatatlanságát a fentebb, a 4. pontban elemzett példák már bebizonyították. Hadd emlékeztessünk rá, hogy Prószéky et al. (1984) álláspontja szerint például az

(112) Egy 'autó állt meg a ház előtt.

(113) 'Csalókat tartóztatott le a rendőrség.

típusú mondatok csak kontrasztív értelműek lehetnének, azaz, csak a (114b), illetve (115b) alatti kontextusokban fordulhatnak elő; a (114a), illetve (115a) alatti kontextusokban nem.

(114a) "Mi történt?"

"Egy 'autó állt meg a ház előtt."

(114b) "Mi állt meg a ház előtt?"

"Egy 'autó állt meg a ház előtt."

(115a) "Mi történt?"

"Csalókat tartóztatott le a rendőrség."

(115b) "Kiket tartóztatott le a rendőrség?"

"Csalókat tartóztatott le a rendőrség."

A problémák oka részben abban rejlik, hogy az elmélet nem ismeri el annak lehetőségét, hogy semleges mondatban az ismert információt közlő mondatrészek hangsúlytalanul álljanak. A kö-

vetkező mondatot például csak irtó prozódiajú, korrekciós mondatként tudná elemezni:

(116) Mari 'könyvet ír a disszertációjából.

Pedig a mondat tökéletesen adekvát az alábbi semleges, nem korrekciós kontextusban is:

(117) "Hallom a feleséged megvédte a disszertációját. És mit csinál most?"

"(Mari) 'könyvet ír a disszertációjából."

A nehézségek egy részének kiküszöbölésére az elmélet újabb változatában kísérlet történt: a szerzők, ezúttal Barabás et al. (1985), a lapos prozódiajú, semleges mondatok között olyanokat is megengednek, melyek F pozíciója ki van töltve, igéje pedig hangsúlytalan. Ezeket azonosító beszédértékűeknek nevezik. Pl.

(118) 'Holnap ünnepeljük meg a 'születésnapodat.'

Mint hogy azonban szerintük lapos mondatokban csak az ige lehet választhatóan hangsúlytalan, a (114)-(115) típusú mondatok tág fókuszú értelmezését továbbra sem tudják levezetni. E módosítás tehát nem oldja meg a problémákat — viszont lehetetlenné teszi az irtó és lapos hangsúlyok következetes megkülönböztetését. Az irtó hangsúly azonosításának alapja az volt, hogy kiirtja az utána következő szintaktikai szó hangsúlyát, megszünteti annak fonológiai szó értékét — de a (118)-as lapos mondat első szavának hangsúlya is ezt teszi. (Az irtó hangsúly azért nem azonosítható annak alapján, hogy külső fonológiai határ közbeiktatása nélkül nem követheti újabb főhangsúly, mert akkor a lapos mondatok utolsó szavának hangsúlya is irtó volna — tehát valószínűleg nem is léteznének lapos mondatok.)

Az is kétséges, hogy a többszörösen ellentétező korrekciós mondatokban valóban mindig fonológiai külső határ választja-e el az irtó hangsúlyos kifejezéseket. Tekintsük az alábbi mondatokat:

(119a) A 'feleségem adta át az 'italt az ünnepeltnek, és 'én adtam át a 'virágot.

Sőt (119b) A 'feleségem adta az 'italt át az ünnepeltnek, és 'én adtam a 'virágot.

Ha az *italt* külön intonációs kifejezésbe kerülne, akkor (119a)-ban az *italt* az *ünnepeltnek*, sőt, (119b)-ben az *italt* át az *ünnepeltnek* kellene, hogy intonációs kifejezést alkosson — ez azonban Selkirk (és másik, például Halliday 1967) elmélete szerint nem lehetséges, hiszen az intonációs kifejezés összetevői nem képeznének szemantikai egységet.

Az sem világos, hogyan kezelné az elmélet az efféle mondatokat:

(120) ("Miről ír János könyvet?")

"János a 'modern 'amerikai 'építészetéről ír könyvet.

Itt három irtó hangsúly követi egymást egy fonológiai kifejezésen belül? Vagy csak egy irtó közülük, kettő pedig lapos? Ez esetben a három közül melyik az irtó hangsúly?

Prószéky et al. (1984) az irtó és lapos mondatokat nemcsak prozodiájuk és beszédértékük, hanem szintaktikai tulajdonságaik tekintetében is megkülönböztetik. Azt állítják, hogy a lapos mondatok kötött (vagy kötöttebb) szórendűek, az irtó mondatok pedig szabad szórendűek. Ez az állítás sem felel meg a tényeknek. Vizsgáljuk meg egy lapos mondat (121a) elvileg lehetséges permutációit! Azt fogjuk tapasztalni, hogy a mondat minden permutációja ejthető lapos prozodiával.

(121a) A tanár kiküldött egy diákot az osztályból.

(121b) A tanár egy diákot kiküldött az osztályból.

(121c) Az osztályból kiküldött a tanár egy diákot.

(121d) Egy diákot kiküldött a tanár az osztályból.

(121e) Kiküldött a tanár egy diákot az osztályból.

(121f) Kiküldött egy diákot a tanár az osztályból.

stb.

Talán Prószéky et al. arra gondoltak, hogy a lapos mondatoknak többnyire van egy úgynevezett neutrális szórendi válto-

zatuk, mely kontextus híján a legsemlegesebbnek, legadekvátábbnak hat. (Például a (121)-es mondatnak talán az (a) a legneutrálisabb változata.) Ez abból adódik, hogy kontextus hiányában az adott valósághelyzet alapján rendeljük valamelyik összetevőhöz a topikalizálásához szükséges 'ismert' jegyet. A legspecifikusabb, legjobban egyedített, [+humán] argumentum lesz a topic szerep várományosa. De a lapos mondatok kontextuálisan kötöttebb változatai is ugyanúgy lehetnek lapos prozódiajúak, mint a neutrális változat.

A korrekciós, irtó mondatok természetesen kontextuálisan mindig kötöttek; nincs neutrális változatuk. Mivel egy adott kontextus többnyire csak egyféle irtó mondatot enged meg, épp az irtó mondatok azok, melyek szórendje kötött. Például a (122a) alatti kérdésre csak (122b) adekvát válasz; (122c) vagy (122d) nem.

(122a) Kit küldött ki a tanár az osztályból?

(122b) A tanár 'Pétert küldte ki az osztályból.

(122c) Péter a 'tanár küldte ki az osztályból.

(122d) A tanár az 'osztályból küldte ki Pétert.

É. Kiss Katalin

Jegyzetek

¹Selkirk elmélete tehát kiküszöböli a Nuclear Stress Rule Chomsky-Halle (1968)-féle megfogalmazásában Bolinger (1972) által kimutatott problémákat — ezeket Varga (1981c) is ismerteti. Bolinger szerint a hangsúlyok kiosztása elsősorban a kifejezések téma-réma szerkezetének függvénye. Ezt az álláspontot Selkirk (1984) is magáévá teszi, de továbbra is fenntartja a Nuclear Stress Rule érvényességét a téma-réma szerkezet alapján kiosztott hangsúlyok viszonylagos erősségének megállapításában.

²Varga László (személyes közlésben) olyan kifejezésekre is felhívta a figyelmemet, melyek első tartalmas összetevője mindig vagy többnyire főhangsúly nélkül marad, függetlenül attól, hogy új vagy ismert információt hordoz-e. Ilyen például a *holmi jöttment, valóságos csoda, egyszerűen hazugság, offensége a király*.

Varga László egyébként az ilyen kifejezések első elemét is főhangsúlyosnak, jóllehet a második összetevő főhangsúlyánál gyengébb hangsúlyúnak tartja, következésképp úgy értékeli, hogy e kifejezések ellentmondanak a (3)-as központi hangsúlyszabálynak. Véleményem szerint e kifejezések első összetevőjére magasági nyomoték s így főhangsúly nem esik; ezek hangsúlya az a minden tartalmas szó első magánhangzóján megtalálható mellék-

hangsúly, melynek létezését épp Varga (1981a) mutatta ki a 'Szoktak jönni , arabok 'Szoktak ,jönni a ,rabok szembenállás segítségével.

³Selkirk *focus* terminusát 'kommunikációs fókusz'-nak fordítom, s *F* helyett *f* szimbólummal rövidítem, hogy megkülönböztessem a magyar mondat szintaktikai szerkezetének *F*[ókusz] összetevőjétől.

⁴Az *F* és *T* pozíciókban álló bővítményeket *S*-ben, a mondat propozíciós komponensében generáltuk, s transzformációval vitük előre, operátor pozícióba. A helyükön maradó 'nyomot', azaz üres argumentum pozíciót csak akkor fogjuk jelölni, ha szerepet játszik az adott érvelésben.

⁵Varga (1981b) és (1982) is e felfogást képviselte.

⁶E szabály két főhangsúly egymás mellé kerülését küszöböli ki. Íme egy angol példa:

thir'teen 'thirteen 'men

Német példa:

halb'tot der 'halbtote 'Mann

⁷A szintén Varga (1982) megfigyelte

(i) A 'gyerekek hol vannak?

mondat intonációjának rendhagyó volta feltehetőleg abból ered, hogy e mondattal Selkirk (1984) terminológiájával élve metalingvisztikai állítást teszünk; tehát például a

(ii) Hol vannak a felnőttek?

kérdést mint mondatot, azaz nyelvi-nyelvészeti objektumot korrigáljuk. Varga (i)-ről adott parafrázisa kompatibilis e magyarázattal: 'Nem azt kérdezem, hogy hol vannak a felnőttek, hanem hogy a 'gyerekek hol vannak.'

⁸Tévedés volna a (72) alatti mondatok alapján arra következtetnünk, hogy az univerzális értelmű *valamennyien* inherensen magassági nyomatékot kap. Ha az ige után áll kis hatókörrrel, nincs magassági nyomatéka; ebben az esetben tehát megkülönböztethetetlen az egzisztenciális jelentésű *valamennyien*-től. Például:

(i) 'Jánost hívták meg valamennyien.

a. János az, akit mindenki meghívott.

b. János az, akit páran meghívtak.

A kvantifikált kifejezések magassági nyomatékával az 5. pontban foglalkozunk részletesebben.

⁹Varga (1981a) 'az intonáció kognitív funkciója' alcím alatt tárgyal olyan eseteket, ahol egy és ugyanazon morfémasornak

kétféle szintaktikai szerkezet tulajdonítható, s a kétféle szerkezet a szintaktikai szerkezetre érzékeny intonációs és hangsúlyszabályok eltérő működését eredményezi.

Íme Varga (1981a) egyik példája:

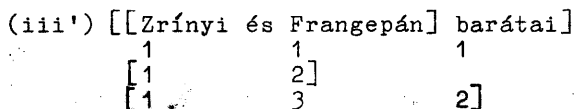
- (i) 'Zrínyi és 'Frangepán `barátai (mindkettejük barátai)
- (ii) 'Zrínyi | és 'Frangepán `barátai (Frangepán barátai és Zrínyi)

A *Zrínyi és Frangepán barátai* főnévi csoporthoz az alábbi két szintaktikai szerkezet rendelhető:

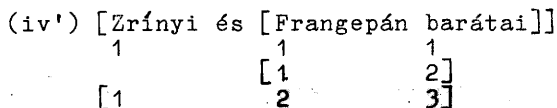
- (iii) [_{NP}[_{NP}Zrínyi]] és [_{NP}Frangepán]] [_Nbarátai]]
- (iv) [_{NP} [_{NP}Zrínyi] és [_{NP} [_{NP}Frangepán] [_Nbarátai]]]]

A mondat intonációs kifejezésekre való tagolásának feltétele, hogy az intonációs kifejezés szemantikai egységet alkosson — következésképp a *Zrínyi* után csak a (iv)-es szerkezet esetén állhat intonációs kifejezés határ, tehát a (ii) alatti intonációs dallam csak a (iv) alatti szerkezethez tartozhat.

Az (i) alatti dallam viszont, Varga állításával ellentétben, mind a (iii), mind a (iv) alatti szerkezettel együttjárhat. Ha a *Zrínyi és Frangepán barátai* egyetlen intonációs kifejezés, s mindhárom tartalmaz szava magassági nyomatékot visel, akkor az intonáció alapján nem, csak a (3) alatt javasolt hangsúlyszabály segítségével tudunk köztük különbséget tenni. E szabály a (iii) alatti szerkezet esetében a következőképpen működik:

A (iv) alatti szerkezet elemei a következő hangsúlyfokozatokat kapják:

^{10, 11}Az univerzális, illetve pozitív kvantifikált kifejezések jelölt esetben magassági nyomatékkal (és nagy hatókörrel) is állhatnak az ige után: e lehetőség vizsgálatára lentebb kerül sor.

¹²Természetesen a T-ben álló kvantifikált kifejezésre is igaz, hogy ha önálló intonációs kifejezést alkot, szükségszerűen magassági nyomaték esik rá — például:

- (i) 'Valaki | 'szóljon már 'hozzá!

¹³Szabolcsi (1984) azt állítja, hogy bizonyos NP-típusok [-specifikus] volta is intonációjukból vezethető le. Például ha egy számnévi determinánst tartalmazó NP az ige utáni mondatpo-

zíciónban magassági nyomatékot visel, [+specifikus] jegyű, míg az ige utáni magassági nyomaték nélküli NP-k [-specifikus]-ak.

- (i) 'Ismerek 'két 'híres 'embert. [+specifikus]
(ii) 'Ismerek két híres embert. [-specifikus]

Véleményem szerint az (i) képviselte példatípusban az NP specifikussága az NP nagy hatóköréből, operátor jellegéből fakad — vö. (i) és (ii) parafrázisát:

- (iii) 'Két x-re, x híres ember, (igaz az, hogy) ismerem x-t'
(iv) '(Igaz az, hogy) ismerek két híres embert.'

Remélhetőleg tehát a Szabolcsi elemezte példák interpretációja is megoldható a (101) alatti stilisztikai szabály és a (87) alatti hatókör értelmező szabály segítségével.

¹⁴Az olvasó arra a következtetésre juthat, hogy a topic hangsúlyozásával kapcsolatos vitában azt kellene először tisztázni, hogy új információ szerepelhet-e topicként vagy sem. A kérdésnek nagy az irodalma — l. például a Sgall, Hajičová, Firbas, Daneš nevek fémjelezte cseh iskola munkásságát; és a válasz nem egyszerűen igen vagy nem. Úgy látszik, olyan konstituens, melyre a kontextusban még nem történt utalás, akkor funkcionálhat topicként, ha a beszélő és a hallgató tudatában egyaránt "előtérben levő", "felszínen levő" objektumra utal, tehát egy adott valósághelyzetben egyértelmű referenciával bír. A következő típusú NP-k például általában topic helyzetben szoktak állni már egy adott szövegben való legelső előfordulásukkor is: a *Föld, Európa, a kormány, apám* stb.

Irodalom

- ACKERMAN, F. — KOMLÓSY A. (1983), Néhány lépés a magyar szórend megértése felé. Kézirat. MTA Nyelvtudományi Intézete.
BALASSA JÓZSEF (1887-91), Hangsúly a magyar nyelvben. NyK 21: 401-434.
BARABÁS A. — KÁLMÁN C. Gy. — KÁLMÁN L. — PRÓSZÉKY G. (1985), A magyar mondat prozódiai, információs és szintaktikai szerkezetéről. Kézirat. MTA Nyelvtudományi Intézete.
BING, J. (1979), Aspects of English Prosody. Doktori disszertáció. University of Massachusetts, Amherst.
BOLINGER, D. (1972), Accent is Predictable (If You're a Mind-Reader). *Language* 48: 633-644.
BRASSAI SÁMUEL (1863-65), A magyar mondatról II, III. *Magyar Akadémiai Értesítő* 3: 3-128, 173-409.
BRASSAI SÁMUEL (1888), Szórend és accentus. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály Köréből* 14: 9.
BRASSAI SÁMUEL (1889), Szerény észrevételek a „Hangsúly” című értekezés irányában. *MNyr.* 18: 341-351, 396-406.
CLARK, M. (1978), A Dynamic Treatment of Tone, with Special Attention to the Tonal System of Igbo. *Indiana Linguistics Club*, Bloomington, Indiana.
CHOMSKY N. — M. HALLE (1968), *The Sound Pattern of English*. Harper and Row, New York.

- CSÜRY BÁLINT (1925), A számosháti nyelvjárás hanglejtésformái. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei 22. Budapest.
- ELEKFI LÁSZLÓ (1953), A mondat elemzésének fő szempontjai. MNy. 49: 69-76, 370-380.
- ELEKFI LÁSZLÓ (1968), Mondatformák és mondathangsúlyok fonetikai vetülete. NyK 70: 329-350.
- HETZRON RÓBERT (1980), Ízelítő a magyar tonoszintaxisból. NytudÉrt. 104. 389-398.
- HALLIDAY M. A. K. (1967), Intonation and Grammar in British English. Mouton, The Hague.
- HUNYADI LÁSZLÓ (1981), A nyelvi polaritás kifejezése a magyarban. Kandidátusi disszertáció.
- HUNYADI LÁSZLÓ (1983), Remarks on the Syntax and Semantics of Topic and Focus in Hungarian. ALH
- JOANNOVICS GYÖRGY (1889), Hangsúly. MNyr. 18: 61-68, 100-113, 153-160, 200-212, 249-262.
- JOANNOVICS GYÖRGY (1903), Szórendi tanulmányok. MNyr. 32: 16-19, 215-220, 318-324, 361-369, 486-490.
- KICSKA EMIL (1891-92), Hangsúly és szórend. MNyr. 19: 6-18, 153-158, 203-209, 390-395, 433-440; 20: 292-298, 337-345, 385-394, 433-445, 481-491.
- KICSKA EMIL (1895), Alany és állítmány. MNyr: 24: 337-346, 385-391, 435-447, 537-554.
- KIEFER FERENC (1969), Az emfázis kérdéséhez. MNyr. 93: 97-115.
- É. KISS KATALIN (1978a), A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. NyK 80: 261-286.
- É. KISS KATALIN (1978b), A magyar szintaxis egy transzformációs generatív megközelítése. Kandidátusi disszertáció.
- É. KISS KATALIN (1981a), Structural Relations in Hungarian a 'Free' Word Order Language. Linguistic Inquiry 12: 185-213.
- É. KISS KATALIN (1981b), Topic and Focus: The Operators of the Hungarian Sentence. Folia Linguistica 15:305-330.
- É. KISS KATALIN (1983), A magyar mondat szerkezet generatív leírása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. KISS KATALIN (1984a), The Order and Scope of Operators in the Hungarian Sentence. Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik 24: 82-126.
- É. KISS KATALIN (1984b), Configurationality in Hungarian. Reidel, Dordrecht, és Akadémiai Kiadó. Megj. 1987-ben.
- É. KISS KATALIN (1985), Is the VP Universal? In: Kenesei István (szerk.), Approaches to Hungarian II. JATE, Szeged. Megj. 1987-ben.
- É. KISS KATALIN (1986), Logical Structure in Syntactic Structure: The Case of Hungarian. In: James Huang — Robert May (szerk.), Logical Structure and Syntactic Structure. Reidel, Dordrecht. Megjelenés alatt.
- KOZMA ENDRE (1976), Az intonáció és a szórend kapcsolatáról. MNy. 72: 69-80.
- KOZMA ENDRE — SZENDE TAMÁS (1981), Elmenni elmehetek...?! Egy önálló szövegfonológiai dallamtípus elemzése. MNy. 77: 141-148.
- LIEBERMAN, M. (1975), The Intonation System of English. Doktori disszertáció. MIT, Bloomington, Indiana.
- LIEBERMAN, M. — A. PRINCE (1977), On Stress and Linguistic Rhythm. Linguistic Inquiry 8: 249-336.

- PIERREHUMBERT, J. (1980), *The Phonology and Phonetics of English Intonation*. Doktori disszertáció. MIT, Cambridge, Massachusetts.
- PRÓSZÉKY GÁBOR — KÁLMÁN LÁSZLÓ — KÁLMÁN C. GYÖRGY — NÁDASDY ÁDÁM (1984), *Topic, focus and auxiliaries in Hungarian*. *Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik* 24: 162-177.
- SCHMERLING, S. (1974), *A Re-examination of Normal Stress*. *Language* 50: 66-73.
- SELKIRK, E. (1984), *Phonology and Syntax*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- SIMONYI ZSIGMOND (1880), *Az is szórendi szerepe*. *MNyr.* 9: 289-299, 337-345.
- SZABOLCSI ANNA (1980), *Az aktuális mondattagolás szemantikájához*. *NyK* 82: 59-83.
- SZABOLCSI ANNA (1983), *A specifikus-nem specifikus megkülönböztetésről*. *NyK* 85: 83-91.
- VARGA LÁSZLÓ (1981a), *A magyar intonáció - funkcionális szempontból*. *NyK* 83: 313-339.
- VARGA LÁSZLÓ (1981b), *A topicről és a fókusz utáni elemek sorrendjéről (egy szintaktikai modellt kapcsán)*. *MNy.* 77: 198-200.
- VARGA LÁSZLÓ (1981c), *D. L. Bolinger and L. S. Hultzén on Accent*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Linguistica* 12: 85-91.
- VARGA LÁSZLÓ (1982), *Két szintaktikai pozícióról*. *MNy.* 78: 159-169.
- VARGA LÁSZLÓ (1983), *Hungarian Sentence Prosody: An Outline*. *Folia Linguistica* 17: 117-151.
- VARGA LÁSZLÓ (1986), *Vélemények a magyar mondat hangsúlyozásáról — avagy Brassai és a többiek*. *NyK.* 88: 181-188.

ONCE MORE ON THE INTONATION AND STRESSING OF THE
HUNGARIAN SENTENCE

by Katalin É. Kiss

The paper is an answer to an article entitled "Opinions on the Intonation of the Hungarian Sentence or Brassai and the Others" by László Varga (Varga 1985). Varga, on the one hand, criticizes the stress rules proposed by Sámuel Brassai (Brassai 1863-65, 1888, 1889), saying that they can only generate a minority of the stress patterns of the Hungarian sentence, and on the other hand, claims that my statements on the stress and intonation of the Hungarian sentence are identical to those of Brassai, consequently, they are subject to the same criticism. The paper refutes both claims. It proves that while Brassai's theory correctly generates the basic underlying stress and intonation pattern of the Hungarian sentence, my statements handle a much wider range of data. In the paper I not only summarize but also supplement my previous statements on Hungarian sentence stress, proposing a rule system consisting, among others, of a Nuclear Stress Rule, a Basic Focus Rule, and a Focus Rule, adapting the framework of Selkirk (1984).